

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2014. szeptember
XXI. évfolyam 3. szám

1914-ben Újpesten úgy tűnt, soha nem áll meg az élet. Bernstein Mór Árpád úti üzletében amerikai lábbelik és angol football-cipők „dús választéka” várta a vásárlókat. Átellenben, Götzler Izsóné fűzőtermében a hölgyeknek halcsont nélküli gombos fűzőt kínáltak. Wassermann, a suszter a város egyik legújabb gyorstalpalójaként hirdette magát: József utcai műhelyében egy óra alatt a „legszebb és legerősebb kivitelben” talpalta a cipőket.

Akkoriban a Nasser-féle óra- és ékszeráruházat már jól ismerték a város lakói. Az épület 1907 óta állt az Árpád út 42. szám alatt, a magasban elhelyezett hatalmas reklámóra számlapját messziről is leolvashatták a járókelők.

Nasser bácsi és családja a kiegyezés után Gálszécsről költözött Újpestre. A két fiú, Samu és Manó apjuktól vették át az üzletet. Manó a városi tanács választott képviselője, Samu az Országos Ipartestület óras-ékszerész szakosztályának és a Magyar Kereskedelmi Hitelszövetkezetnek is tagja lett. Hajdan Nasserék műhelyében készült Újpest polgármesterének faliórája; áruházukat egyszer még Jókai Mór is megtisztelte bizalmával.

1944-ben Bernstein Mór, Götzler Izsóné, a suszter Wassermann és Nasserék üzletében végleg lehúzták a rolót. A cégtáblákról a nevek a mártírok emlékfalára kerültek. Az Árpád út 42. előtt, a járdán ma hat „botlatókő”, hat rézlapocska jelzi hogy az óra örökre megállt Újpesten, a Nasser-ház fölött. □ *Rojkó Annamária*

A háború szele...

„A nagyhatalmak hadseregei. A mostani háborús világban nem érdektelen az a kimutató, amely az egyes európai hatalmak haderejét a következőkben tünteti fel: Ausztria-Magyarország békelétszáma: 390 ezer, hadi létszáma: 2.260.000 ember. Németország: békében 546.300, háborúban kerek 5 millió ember. Oroszország: békében 1.420.000, háborúban 3.500.000 ember. Olaszország: békében 294.000, háborúban 3.600.000 ember. Franciaország: békében 598.000, háborúban 4.500.000. Anglia: békében 435.000, háborúban 950 ezer ember.” (Ujpest, 1913. január 26.)

„A tartalékosok családjának városi segélye. A folyó hó 24-én tartott tanácsülésen 28 katonasághoz behívott tartalékos családtagjának utalt ki a város 6-6 korona segélyt. Az így kiutalt 168 korona utolsó részlete volt annak a 2000 koronának, melyet a város képviselőtestülete e célra megszavazott.” (Ujpest, 1913. március 2.)

„Az Ujpesten tartott sorozás eredménye. A sorozások folyó márczius hó 10. 11. 12. 13. és 14.-én megtartottak. A sorozásra ujpesti I. korosztályú hadköteles 308 állt elő, kik közül 128-at soroztak be. II. korosztályban 213 hadköteles hivatott fel, kik közül 36 vált be. A II. korosztályban 185 hadköteles közül 44 lett besorozva. Idegen helyen született hadköteles 171 jelentkezett, kik közül 59 soroztatott be. Így az összesen elő állított 877 hadköteles közül 297 lett besorozva.” (Ujpest, 1913. márczius 23.)

„Az ultimátum átadása Szerbia, a rakoncátlan szomszéd részére általános megnyugvást és lelkesedést keltett országszerte. [...] Andrássy Gyula a következőképpen nyilatkozott: – Annyit mondhatok, hogy az igazság és a becsület parancsolta a monarchiának ezt a lépését, én egész szívemmel helyeslem, hiszen hetek óta czikkekből, beszédeimből e lépés szükségességét javasoltam.” (Ujpest, 1914. július 26.)

„Ujpesti polgárok! A történelmi események kemény megpróbáltatásainak óráiban szólok hozzátok. Dörgő ágyuk és villanó fegyverek, halálosztó tűzvonalaiban önfeláldozó bátor és dicsőségteljes küzdelem folyik, hogy megtoroltassanak az állami létünk biztonságát, hazánk jólétét, hírét és becsületét sértő támadások. A mi véreink is ott állanak a harcvonalon. Önzetlenül, büszke lelkesedéssel indultak el innen, hogy a hazáért ontva vérüket bennünket is védelmezzenek. [...] El kell simitanunk a magára maradt hitves gondoktól barázdált homlokát, özvegyek, árvák, védtelen gyermekek szeméből kell felszárítanunk a könnyeket, melyeket a bizonytalanság, nélkülözés és a balsors keserű kényszere sajtol ki onnan. [...] Adakozzatok, agitáljatok és gyűjtsetek! Hazafias kötelességteljes szent parancsa ez! És Ti teljesíteni fogjátok. Ujpest, 1914. július 30. A Polgári Segítő Bizottság nevében Dr. Miklós Antal polgármester”

„Éljen a Háború! Nagy a lelkesedés Ujpesten is. Határtalan lelkesedéssel fogadta Ujpest város hazafias közönsége is azt az örövendetes hírt, hogy a monarchia végre leszámol a királygyilkos hitvány szerb nemzettel. [...] vasárnap a koradélelőtti órákban mikor a mozgósítást hirdető plakátokat a város különböző pontjain kiragasztották a hazafias érzés gyújtó lángjától hevítve ezer meg ezer ember sietett a városháza elé, hogy a polgári hivatás békés eszközeit a harcz villogó fegyvereivel cserélje fel.”

„Táborkép Ujpesten. A mozgósítás megváltoztatta az utca képét is. Eleven sürgősforgás mindenfelé, lépten nyomon találkozzunk bevonult tartalékosokkal és népfelkelőkkel, akik már felöltötték az egyenruhát. Katonaságot is kapott Ujpest. A Lőrincz utcái népiskolában a 10-ik tüzérezredet szállásolták el, melynek ágyai a vasút utca előtti téren vannak felállítva. [...] A Ferenc-József-téri népiskolában mint hirlik legközelebb egy gyalogezredet fognak elszállásolni.” (Ujpest, 1914. augusztus 2.)

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
ANTAL GÁBOR *történész*
BARTA FLÓRA *doktorandusz*
BERDA JÓZSEF *költő*
CSUKÁS ISTVÁN *író*
DR. DERCE TAMÁS *jogász, történész*
HÉTVÁRI ANDREA *költő, író*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
gimnázium-igazgató
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
KADLECOVITS GÉZA *helytörténet-kutató*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
LŐRINCZ RÓBERT *könyvtáros*
ROJKÓ ANNAMÁRIA *újságíró, szerkesztő*
SIPOS KORNÉL ANDOR *tanuló*
(Könyves Kálmán Gimnázium)
SZÖLLŐSY MARIANNE *helytörténeti-gyűjtemény-vezető*

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2014. szeptember
XXI. évfolyam 3. szám

A Nasser-báz (részlet)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>A Nasser-báz</i>
	Múltidéző
2	<i>A háború szele</i> Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	DR. DERCE TAMÁS <i>Dr. Ugró Gyula kártyavára, 3. rész</i>
	Közlemények
8	LŐRINCZ RÓBERT <i>Jakobey Károly és Lotz Károly Megyeren</i>
10	HÉTVÁRI ANDREA <i>Újpest sajtótörténete, 5. rész: Újpesti Figyelő – egy emberöltőn át</i>
12	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest körforgalmi villamosjárata</i>
15	KADLECOVITS GÉZA <i>100 éve jelent meg az Újpesti Képes Almanach első száma</i>
17	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Az I. világháború katona-áldozatainak emlékműve</i>
18	ANTAL GÁBOR <i>Gerhard Schmidhuber: ember az embertelenségben</i>
21	SIPOS KORNÉL ANDOR <i>Dédapám a Don-kanyarban</i>
23	IVÁNYI JÁNOS <i>In memoriam Czétényi Piroska</i>
24	BARTA FLÓRA <i>Csukás István Berda Józsefről</i>
24	CSUKÁS ISTVÁN <i>Berda József glóriái</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Király Endre</i>
	Interjú
28	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>A vendéglátás lényege: úgy fogadjuk a vendéget, mintha baza érkezne</i>
32	Helytörténeti hírek

Dr. Ugró Gyula kártyavára, 3. rész

A november 8-i jelentés húsz pontban foglalta össze a polgármesterrel és a városi tanáccsal⁵⁵ szembeni vádpontokat. A vizsgálat három ügyre terjedt ki: a vágóhídhöz vezető iparvágány és egy 500 házból álló tisztviselőtelep létesítésére, valamint a 2 400 000⁵⁶ koronás banki kölcsönre. A bizottság a tisztviselőteleppel teljes részletességgel, míg az iparvágánnyal kevésbé részletesen, s a banki kölcsönrel alig foglalkozott. Az ügy elején a tisztviselőtelepet, egy bizonyos ponton kapcsolatba hozták az iparvágánnyal.

1910. január 26-án rendkívüli képviselőtestületi ülésre került sor. Az ok, a Baross utca és a Megyeri út között létesítendő út és azon húzódó iparvágány létesítéséhez szükséges terület megszerzése. Az ülésen a tanács előadta, hogy a polgármesternek sikerült megegyeznie a terület tulajdonosával, Magyar Lászlóval, hogy a szükséges területet ingyenesen a város tulajdonába adja annak fejében, hogy az ott lévő ingatlana parcellázható legyen. Ezzel szemben a kilences bizottság megállapította, hogy az utcát nagyrészt a város tulajdonában lévő szegényház telkéből hasították ki, másrészt a szomszédos ingatlanból⁵⁷ egy öt méter széles sávot vettek igénybe. Magyar László felajánlására, s e tekintetben Ugró Gyula közreműködésére sem lett volna szükség, mivel a városépítési rendelete szerint

utca nyitásához szükséges területet egyébként a telekfelosztást kérő tulajdonosnak ingyen a város rendelkezésére kell bocsátania. A telekfelosztáshoz a testület nem járult hozzá, mivel telekfelosztási terv nem készült, s azt nem is tudták tárgyalni. Ennek ellenére a telekfelosztási engedélyt három hónap múlva a tanács adta meg, pedig erre a testületnek volt hatásköre és nem a tanácsnak. A város anyagi érdeke azért is sérült, mert telekfelosztás esetén a városnak joga lett volna a felosztott telek tulajdonosára építési kötelezettséget előírni (csatornázás, járdaépítés, útfeltöltés stb.), s azok költségeit a parcellázást kérőnek kell viselnie. Az így felosztandó területen javasolta Ugró Gyula a tisztviselőtelep létesítését.

1910. október 26-án a képviselőtestület úgy határozott, hogy a város egy 50-60 házból álló tisztviselőtelepet létesít, s felhatalmazta a polgármestert az előmunkálatok elvégzésére (tanulmányterv a terület megszerzésére, ház-típusok bemutatása, építési terv, költségvetés elkészítése stb.) A polgármester külön kiemelte, hogy csak az előmunkálatokra kér felhatalmazást. A testület határozatában kimondta, hogy döntése csak elvi jellegű, hiszen a városra háramló pénzügyi terhek nem voltak ismeretesekek. Ezt a határozatot Ugró Gyula felterjesztette a megyéhez annak ellenére, hogy a megye jóváhagyására ez esetben nem volt szükség, hisz a döntés csak elvi jellegű volt, anyagi következmények nélkül. A megye alig egy hónap múlva november 28-án Újpest testületének határozatát jóváhagyta.

Fél év múlva, 1911. május 11-én a tisztviselőtelep ügyét ismételten tárgyalta a testület. A polgármestert előterjesztése alapján a testület felhatalmazta, hogy a tisztviselőtelep létesítéséhez szükséges telkeket legfeljebb értékük 20%-a erejéig leelőlegezze. A kilences bizottság vizsgálata során megállapította, hogy bár a törvény⁵⁸ ilyen esetekre kötelező tanácsi tárgyalást ír elő, az nem történt

55 „A városi tanács pedig áll: a polgármesterből, mint elnökből és a rendőrkapitányból, tanácsnokokból, főjegyzőből, főügyészből és orvosból, mint tagból.” KT. 63. §. Miután a tanácsnokok száma folyamatosan változott, így folyamatosan változott az összetétele és a létszáma. Minden esetben a tanács tett határozati javaslatot a képviselőtestületnek, amit a képviselők vagy elfogadtak, vagy nem, avagy módosítottak. A tanács ezen kívül az évi költségvetés keretei között önálló döntéseket is hozott, vezette a város gazdasági ügyeit. A tanács tagja egyben a testület tagjai is, függetlenül attól, hogy virilista-e vagy sem, hogy választott képviselő, avagy sem.

56 1909-ben három banktól vette fel a város. Vágóhíd építésére 600 000, az ún. Fries telek vételár hátralékára 170 000, kövezési munkákra 1 200 000, gimnáziumi telek vásárlására és az építésére 260 000, a Viola utcai iskola építéséhez 170 000 koronát. Ugrónak ez ügyben azt rótták a terhére, hogy egyrészt az építkezések többé kerültek, másrészt más kölcsönök törlesztési részleteit ezen összegből utalványoztatta, s ezt testületi engedély nélkül nem tehetné volna meg.

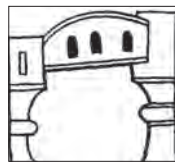
57 Létay Gusztáv tulajdonában volt.

58 1886.: XXII. tv 74. §.

meg, s a jegyzőkönyv hamisan tartalmazza a tanácsi tárgyalás megtörténtét. A tanács tagjai személyes meghallgatásuk során valamilyen nyíltan kijelentették, hogy nem tárgyalták az ügyet. A községi törvény azt is kötelezően előírta, hogy ingatlan vétele esetén a képviselőtestület az ügy tárgyalása előtt legalább 30 nappal külön határozattal tűzi ki az ülés időpontját, azon a közgyűlés összes tagjának általános többségével, név szerinti szavazása mellett lehet dönteni.⁵⁹ Az így hozott határozat érvényességéhez a törvényhatóság jóváhagyása szükséges. Ugró Gyula ezen törvényi előírást teljesen figyelmen kívül hagyta, sem a név szerinti szavazás, sem az előzetes harminc nap kitűzése, sem a vármegye jóváhagyását kérő felterjesztés nem történt meg.

Az ülést követően, május 30-án a tanács rendkívüli ülést tartott, ahol is egyetlen napirendként úgy döntött, hogy a 2 400 000 koronás kölcsön terhére – amelynek a megyei jóváhagyó döntésnek megfelelően, minden egyes fillérét az előre meghatározott öt beruházásra kellett volna fordítani, és másra nem volt felhasználható – 100 000 koronát utalványoz a telkek vételárának foglalójaként. Az utalványnak címezettje nincs, ami már önmagában is jogellenes. Ezt követően Ugró a tanácsi döntésre hivatkozva utasította a közpénztárat a pénz felvételére, majd abból 45 800 korona kifizetését foglaló gyanánt Magyar László részére utalványoztatott. Mindezt annak ellenére tette, hogy az a testületi határozat, amelyre a foglaló kifizetésekor hivatkozott, s amely elfogadása során több törvénysértést követtek el, megyei jóváhagyás hiányában nem volt végrehajtható. Annak, hogy megyei jóváhagyás nélkül a testületi határozat nem hagyható jóvá, a tanács tagjai épp úgy tudatában voltak, mint a polgármester. Az sem érthető, hogy miért 100 000 koronát vettek fel, amikor csak 45 800 koronát fizettek ki, s ezzel kamatvesztést okoztak a városnak. A fennmaradó 54 200 koronát fele-fele részben két újpesti bankban helyezték el. A tényekhez tartozik, hogy a 982/1892-s pénzügyi szabályrendelet szerint a polgármester 500 koronánál nagyobb összeg utalványozására nem volt jogosult.

A tisztviselőteleppel kapcsolatos dráma tovább folytatódott. A testület 1911. július 26-án harmadízben foglalkozott a tisztviselőtelep ügyével. A polgármester ismét előadta, hogy a tisztviselőtelep létesítését a megye már jóváhagyta, ami „természetesen” nem felelt meg a valóságnak. Ezután előadott egy létesítési konstrukciót, melynek lényege a következő volt: A Magyar Általános Építőipari Rt., a saját költségén megszerzi a telkeket és megépíti a házakat. A város a telkek vételárára, az építés költségeire kezességet vállal. A megépítendő házakra a telekkönyvben az Rt. javára a szükséges tilalmakat a lakbérlettiltással⁶⁰ együtt bejegyzik. Az építendő házak száma ekkor már a polgármester elképzelése szerint 500. A kezességvállalási összeg nagyságára semmiféle számítás nem készült, a kilences bizottság becslése szerint 8-10 millió koronát érhetne volna el.

Mindezek után már csak apróság, hogy az építő cégről kiderült, hogy a testületi ülés idején még csak alakulóban volt, jogilag még nem is létezett; hogy a Magyar Lászlónak fizetett foglalóval szerzett jogot a polgármester önhatalmúlag, jogosulatlanul a részvénytársaságra átruházta; hogy bejelentette, miszerint három újpesti bankkal értékbiztosítási szerződést kötött, amit a bankok nem csak cáfoltak, de kijelentették egybehangozva: még tárgyalni sem tárgyaltak az ügyről a polgármesterrel.

A megállapítások lényegében eljárási szabálytalanságokat, hatásköri túllépéseket állapítottak meg. Minden ügyben felróják a polgármesternek, hogy hatáskörét többszörösen túllépve dönt olyan kérdésekben, amelyekben a tanácsnak, illetve a képviselőtestületnek van hatásköre.

A kilences bizottság a vizsgálat megkezdése előtt szakmai segítséget kért a vármegyétől, s az Sós Alajos számtanácsos személyében a kérésnek eleget tett. A tapasztaltak és a számtanácsos vármegyei beszámolója alapján a vármegye Ugró Gyulával szemben a tisztviselőtelep ügyében folytatott eljárása miatt fegyelmi eljárást rendelt el.⁶¹

60 Valamennyi városi alkalmazott lakbértámogatásban részesült. Ezek nagysága, mértéke a beosztás függvényében változott.

61 A kilences bizottság tevékenységére lásd: HU BFL V. 674. 6. kötet

A bizottság jelentésének meghallgatását követően a felszólalók mellett, hogy Ugró „vérét” akarták venni, saját felelősségüket is próbálták csökkenteni, mondván, ők nem tudtak semmiről (Deutsch Jenő, Réti Ferenc). Voltak, akik a polgármester mellett a tanács felelősségre vonását is követelték (Podák György, Miklós Mór). A képviselőtestület végül dr. Héderváry Lehel határozati javaslatát fogadta el:

„[...] a bizottság folytassa munkálkodásait és f. hó 30-ra kitűzendő közgyűlésen tegyen ennek eredményéről a képviselőtestületnek kimérítő jelentést. A felfüggesztésre vonatkozó indítvány, most midőn még a bizottság munkálatait be nem fejezte, nem aktuális. Előbb azt kell vizsgálnunk, történtek-e szabálytalanságok, ha igen, mik és milyen fokúak ezek és csak azután következhet annak a megállapítása, ki és kik kell, hogy ezekért törvény szerint felelősséget vállaljanak. Ne nehezítsük közbe eső indítványokkal a bizottság helyzetét. [...] név szerinti szavazás elrendelését kéri”⁶²

A határozati javaslat megfogalmazásánál Héderváry Lehel két szempontot vett figyelembe. Egyrészt pontosan tudta, hogy a bizottság jelentése alapján a fegyelmi eljárás lefolytatására jogosult vármegye nem fogja elbocsájtani Ugró Gyulát, hiszen a megállapítások alapvetően eljárásjogi kérdések. Ezért a további vizsgálat irányába vitte el a döntést, amikor is feltételezhető volt, hogy a felmentéshez elengedhetetlenül szükséges tények kerülnek megállapításra. Másrészt semmiképp nem támogathatta a tanács tagjai elleni fegyelmi eljárást, hiszen a tagok többsége a Függetlenségi Párt vezetőségi tagja is egyben. Így többek között dr. Jarmatzky Sándor főjegyző, Perich Károly tiszteletbeli tanácsnok (mellesleg az Ipartestület elnöke), Csepreghy Pál tűzoltóparancsnok, Kiszeli Vilmos főszámvevő, dr. Boros Mór főügyész, a szövetséges Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja volt Hevesi Vilmos adóügyi tanácsos. Külön érdekessége volt a szavazásnak, hogy az ülést Jarmatzky Sándor főjegyző, a tanács tagja vezette – s mint érintett –, azzal tette fel szavazásra Héderváry határozati javaslatát,

hogy elfogadása esetén a többi javaslat felett, így a tanács tagjainak fegyelmi felelősségre vonásának kérdésében is, a határozat halasztó jellege miatt nem lesz döntés. A testület többségi szavazással elfogadta Héderváry javaslatát. A tanács jelenlévő tagjai, Boros Mór, Héderváry Soma, Perich Károly, Radics Dávid, Héderváry javaslatának elfogadása mellett, és így fegyelmi felelősségre vonásuk ellen szavaztak, ami természetesen összeférhetetlen volt, nem szavazhattak volna saját ügyükben.

A kilences bizottság további vizsgálatának megállapításait november 30-án az újpesti közönséggel zsúfolásig megtelt teremben terjesztette a képviselőtestület elé. Mindenekelőtt a közvilágítással kapcsolatos Phöbus szerződést vizsgálta. Az a szerződés, amelyet a város az Osztrák–Magyar Általános Légszesztársasággal kötött, és amely szerződés alapján a város közvilágítását biztosította, 1910. december 15-vel lejárt. A város 1909. augusztus 26-án szerződést írt alá⁶³ a Phöbus Villamos Vállalatok Részvénytársaságával. Eszerint a cég egy koncessziós szerződés keretében 12 fagymentes hónap alatt kiépíti Újpest közvilágítási hálózatát és az üzemeltetést legkésőbb 1910. december 15-én megkezdí. 1800 db 50-55 gyertyafényű égőt helyez el és üzemeltet a saját költségére, valamint a szerződésben meghatározott jogcímek szerint meghatározott időpontokban összesen 500 000 koronát helyez letétbe a város pénztárába. A város 50 évre kizárólagos jogot ad a cégnek, hogy Újpest területén villamos áramot világítási, munkaátviteli és egyéb célokra eladhasson. A szerződést a vármegye 1910 januárjában, majd a belügyminiszter – fellebbezés miatt némi módosítással – 1910 júniusában hagyta jóvá.⁶⁴

A szerződés teljesítésével több probléma akadt. A bizottság megállapította, hogy egyrészt bár a Phöbus fizetési kötelezettségeinek nem tett maradéktalanul eleget, szerződészerű teljesítésre senki nem szólí-

⁶³ A Phöbus szerződés tényeire, adataira lásd: HU BLF V. 674. 6. k.

⁶⁴ A módosítás szerint a Phöbus a vezetékeket köteles a föld alatt vezetni, ha azt a város előírja. Azóta 104 év telt, s Újpesten ma is vannak légvezetékek, annak ellenére, hogy önkormányzati rendelet is van a kábelek föld alá helyezéséről.

totta fel. Másrészt 1911. október 30-án, közel egy évvel a határidő után, a Phöbus még nem készült el a közvilágítással. 1911. október 16-án a cég arról tájékoztatta a polgármestert, hogy még három hónapra van szüksége a teljesítéshez. A probléma alapja a szerződés értelmezése körül volt. A kilences bizottság szó szerint értelmezte azt, s arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Phöbus nem teljesített, hiszen 1910. december 15-én nem szolgáltatott közvilágítást. Ezért a polgármesternek a szerződés szerinti napi 500 korona kötbér behajtásáról kellett volna intézkedni, s ennek elmulasztása miatt a város több mint 170 000 korona bevételtől esett el. A Phöbus viszont arra hivatkozott, hogy az utolsó engedély – amit a kereskedelmi miniszter adott ki hálózatlétesítési engedéllyel – 1910. október 18-án érkezett. Engedély hiányában nyilvánvalóan nem kezdhetett hozzá a hálózat kiépítéséhez.⁶⁵ Magát a szerződést a vármegye csak 1910. szeptember 1-én látta el jóváhagyási záradékkal.

Ugró Gyula ebben az ügyben is figyelmen kívül hagyta a vármegye határozatát. Az alispán 1910. december 15-i keltezéssel megsemmisítve a testület döntését, felhívta a polgármestert, hogy a testület döntsön a határidő tekintetében, azt hagyja jóvá, vagy változtassa meg. Ugró egyszerűen nem létezőnek tekintette az alispán határozatát és nem terjesztette a testület elé.

A bizottság ezek után további egyedi ügyek vizsgálatának eredményeit sorolta:

„Dr. Ugró Gyula polgármester és a városi tanács hivatalos kötelességüket súlyosan megsértették, midőn az 1910. év febr. 7-én tartott tanácsülésen bizalmasan azt határozták el, hogy a polgármester telkén,⁶⁶ tehát idegen területen a város tulajdonát képező anyag felhasználásával istállót épít.

[...] az istállót kibérelték, holott tudniok kellett volna, hogy a polgármester a várossal bérszerződéses viszonyban nem lehet [...] a

város tulajdonát képező ingó tárgyakat idegen ingatlanba beépíteni engedték meg. [...]

385/910. tan. Sz. Csepreghy Pál tanácsos felhatalmazást kér arra nézve, hogy a gazdasági udvaron lévő épületek tervbe vett lebontása folytán a polgármester rendelkezésére álló két ló és kocsis a polgármester ingatlanán emelendő ideiglenes istállóban és fészerben elhelyezéséről gondoskodjék. Az épületek emelési költségei nélkül régi anyagból házilag eszközrendő. A tanács a kért felhatalmazást megadja azzal, hogy a kocsis részére ugyanott 1 konyha és 1 szobából álló lakás mérsékelt áron kibéreltessék.

A tanácsülési jegyzőkönyv szerint ezen a tanácsülésen részt vettek dr. Ugró Gyula polgármester elnöklete alatt dr. Jarmatzky Sándor főjegyző, dr. Boros Mór főügyész, Hoffer Mihály, Hevesi Vilmos tanácsosok, Berényi Antal helyettes tanácsos, Perich Károly, Télsz János, Csepreghy Pál, Lányi Ernő tiszteletbeli tanácsosok, Kiszeli Vilmos főszámvevő.

[...] a polgármester, a városi tanács és a főszámvevő (Kiszeli Vilmos) költségvetési előirányzat és képviselőtestületi engedély nélkül ellátási költségekre nagy összegeket fordítottak, [...] felsőbb hatóság rendelkezését figyelembe nem vették.”⁶⁷ Itt olyan kiadásokról van szó, amikor a várostól független, különböző vizsgálatot végző bizottságokat vendégelték meg. E vendéglátást egy 1903-as (83378.sz.) belügyminiszteri, továbbá egy 1910-es Pest vármegyei alispáni rendelet (26811) kifejezetten tiltotta. A rendeleteket sem a polgármester, sem a tanács nem vette figyelembe.

„Ugyancsak kifogásolta már Pest megye alispánja az oly természetű kiadásokat is, mint aminőt a város tanácsa ugyancsak az 1910. évben utalványozott akkor, midőn Henrik porosz herceg automobilon Budapestre ment. Ez alkalommal a város hatósága megjelent a nem is Újpest határában fekvő megyeri csárdánál, s ott vendégséget rendezett melyér a korcsmáros 696.- kor. 48 fillérről szóló számlát nyújtott be.”⁶⁸

(Folytatjuk...)

65 Magánszemélyek részére a Phöbus a hálózatot megépíthette. Az első magánszemélyt, akinek Újpesten a lakásában az elektromosságot bevezették, Bulicsek Ferencnek hívták, s 1911. szeptember 15-től olvasható villanyvilágításnál, ha volt égője. A wolfrám szálal égőt az újpesti Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt-ben fejlesztették ki 1904-ben.

66 A kérdéses ingatlan az István tér 12–13., melynek 1/2 - 1/2 részben Ugró Gyula és felesége volt a tulajdonosa. Ma az István ház egy része van rajta. Ez az ingatlan az 1914-es Újpesti Almanachban már nincs feltüntetve Ugró tulajdonaként.

67 HU BLF V 674, 6.

68 Uo.

Jakobey Károly és Lotz Károly Megyeren

Jakobey Károly templomfestő, az „académiai festész”, ahogy régen nevezték, a Bács megyei Kúlán született 1826. augusztus 17-én. Tizenhárom évesen

már Pesten tanult Marastoni Jakab festőiskolájában, Zichy Mihállyal együtt. 1845-ben beiratkozott a bécsi Képzőművészeti Akadémiára. Az osztrák fővárosban barátkozott össze a szintén ott tanuló Lotz Károllyal, a magyar freskófestészet későbbi legnagyobb mesterével. Mindketten tehetséges fiatal művészek voltak, és mindketten Ónódy Annának, a Nemzeti Színház balettkara csinos üdvöskéjének udvaroltak. A hölgy a portréival befutott 35 éves Jakobeyt választotta.

Jakobey Károly János és Ónódy Anna Mária esküvőjét 1861. május 6-án tartották a józsefvárosi plébániatemplomban. Három gyermekük született: Ilona, Viktor és Kornélia. Jakobey állandóan vidéken dolgozott, szinte ott élt, festette és restaurálta a templomokat, tucatjával készítette az oltárképeket.

Lotz Károly 1865-ben hazaköltözött Bécsből. Jakobeyhez fűződő baráti kapcsolata újraéledt, a két művész sokat dolgozott együtt. Lotz gyakori vendég lett Jakobeyék budai házában. Hamarosan alig titkolt viszony alakult ki a még mindig vonzó úrhölgy, Ónódy Anna s a felkapott, sikert sikerre halmozó művész, Lotz Károly között. A barátja iránt érzett lelkiismeret-furdalás marcangolta Lotz Károlyt, de Anna két kézzel kapaszkodott belé. Jakobey

vidéki munkáiról hazatérve tarthatatlannak vélte a helyzetét a Fő úti lakásban, ahová Lotz időközben szinte beköltözött. A művész 1885 októberében eldöntötte, hogy végleg elhagyja otthonát.

Budapest északi határában, Káposztásmegyeren húzta meg magát, ahol a Baross utca mentén (a mai Tinódi és Perényi Zsigmond utcák között), a szőlőbirtokosok régi kápolnájának szomszédságában korábban egy telket vett magának, melyre villát építtetett. Egyik leveléből tudjuk, hogy csak késő őszig akart Megyeren maradni, egy másik, 1886. február 17-én innen írt soraiból azonban kiderül, hogy egész télen ott tartózkodott. A szőlőbirtokok közt megbúvó káposztásmegyeri villa lassan végleges szállásává vált. Műtermet is berendezett magának, és ott dolgoztatott. Öregesen, kedvetlenül látott minden reggel munkához, festette a kartonokat, az oltárképeket. Neve nem jelent meg a lapok művészeti rovatában, évek óta nem volt önálló tárlata sem. Hosszabb betegségéből felépülve, 1887-ben festette meg fogadalomból az új lakhelye közelében egy évvel korábban épült Angolkisasszonyok megyeri templomának diadalívére „Engedjétek hozzám a kisdedeket” című festményét. A templom másik két falfestménye, az „Annuntiatio” és a „Mater Dolorosa” ugyan jelzetlen, de színezése és technikája alapján tudható, hogy ugyancsak Jakobey ecsetje alól került ki. Élete utolsó éveiből csak néhány vászna ismert. Közülük való az újpesti plébániatemplom

Jakobey falfestménye a Baross utcai Jézus Szíve templom diadalívén és a kép részlete

stációképeinek egyike, a „Krisztus vállára veszi a keresztet”. Jakobey Lotz Károly vázlatai alapján festette utolsó allegóriáit, melyek kaposztásmegyeri villáját díszítették. A négy allegorikus alak közül csak a „Zene mûzsája” maradt fenn hosszabb ideig, a többit a Jakobey-villa egyik későbbi tulajdonosa átfestette.

Feleségével már évek óta nem tartotta a kapcsolatot, házasságukat – „kölcönös engesztelhetetlen gyűlölet” alapján – 1890. december 2-án felbontották. (Ónody Anna azt állította, hogy férje őt betegsége alatt meg akarta mérgezni.) Három gyermekük hivatalosan is az anyához került. Minden akadály elhárult hát az ekkor 58 éves Lotz Károly és az 52 éves Ónody Anna kapcsolatának törvényesítése elől. Házassági anyakönyvi kivonatukat 1891. május 9-én állították ki, az egyházi esküvőn Szász Károly református püspök adta össze őket.

Jakobey ekkor már régóta betegeskedett a szívével. Kínozta a magány is, hisz még a gyermekei is elhidegültek tőle. 1891. július 14-én, amikor a budai fürdőbe készült, útközben betért az épülő Országházba, hogy az ott dolgozó Lotzzal beszéljen. Hirtelen rosszul lett, Lotz budai műtermébe vitték, ahol még aznap este meghalt. Ott ravatalozták fel, s a budai Németvölgyi temetőbe kísérték utolsó útjára.

Halála után az újpesti Jegyzői Hivatal által kiállított dokumentumban, melyet Tanos Pál bíró szignált, Jakobey Károlyt újpesti illetőségűnek ismerték el. Festészeti hagyatékával két, szintén újpesti kötődésű művész foglalkozott. A hagyaték felbecsülésére szakértőként Pörge Gergelyt kérték fel, a hagyatékából el-

adott művek listája pedig 1892-ben Telepy Károly aláírásával látott napvilágot. Jakobey ingatlan-hagyatéka egy 1891. augusztus 17-i, az Újpesti községi előjáróság által felvett leltár szerint a következőkből állt: a rákospalotai 216 sz. telekkönyv 2332/16 hrsz. (később az újpesti 1340 sz. telekkönyv 3245, 3246, 3247 hrsz.) alatti 304 n.öl telek, s az azon épült Baross utca (?) szám alatt fekvő 1 műterem, 3 szoba, 1 konyha, pince, kamra és kútból álló ház. Az örökhagyó végrendelet nélkül halt meg, így automatikusan gyermekei örökölték.

1892 májusában Lotz Károly örökbe fogadta, és nevére vette a három Jakobey gyermeket. A megyeri műteremmel ő használta tovább. A környező táj néhány Lotz-képen is megjelenik, mint például az 1899-ben készült *Partie bei Kaposztas-megyer* (Kaposztásmegyeri részlet) vagy az *Út a palotai erdőhöz* című akvarelljein.

A műtermet Lotz a kilencvenes évek közepén egyik legjobb barátja, Mednyánszky László festőművész rendelkezésére is bocsátotta. Ezt egy 1894-ben Mednyánszkynek írt levélen szereplő címzés is megerősíti: „Jakobb féle mű terem, Baross ucca Újpesten.”

Az 1890-es évek végén Lotz Károlyné Ónody Anna néhány telekkel északabbra, az Angolkisasszonyok templomának tőszomszédságában is vásárolt egy ingatlant, így Lotzék már két birtokkal rendelkeztek a Baross utcában.

Lotz Károly 1904-ben elhunyt. Ónody Anna a régebbi, Jakobey-féle telket 1913-ban, a másik, Angolkisasszonyok melletti ingatlant az 1920-as évek elején eladta, véglegesen lezárva ezzel a Jakobey – Lotz festőpáros újpesti kapcsolatát. □

Lotz Károly: *Út a palotai erdőhöz*

Lotz Károly: *Kaposztásmegyeri részlet*

Újpest sajtótörténete, 5. rész: Ujpesti Figyelő – egy emberöltőn át

1889. november 7-én látott napvilágot az Ujpesti Figyelő, amely a múlt században induló magyar nyelvű újpesti sajtótermékek közül is kiemelkedik ötvenhét esztendő működésével. A párhuzamosan publikáló újpesti sajtótermékekhez hasonlóan az Ujpesti Figyelő is közölt közérdekű írásokat, tudnivalókat valamint szépirodalmi alkotásokat, s ennek megfelelően „Társadalmi, Közgazdasági és Szépirodalmi Hetilap”-ként határozza meg magát. „Ujpest községe egy új korszaknak, a »reformok korszakának« lépett a hajójára” – szól az első szám határozott hangvételű bevezetőjében a szerkesztőség, melynek vezetője a lap indulásakor Brankovics György. A „Községi ügyek” szomszédságában mindjárt megpillant-

hatjuk az első tárcát, amely lapszámokon átívelve részletesen boncolgatja a szerelem témakörét „Hogyan lehet a férfi a nővel boldog” címmel. A humoros hangvételű, szórakoztató írás egy régi könyvecske útmutatásait veszi sorra, s ítéli őket helyesnek vagy helytelennek. „A valódi szerelem lehet szelíd, mint a házi galamb és vad, mint a numidiai oroszlán”. „A férfi értelem- és erővel kormányozzon; a nő odaadás és szerelem által uralkodjék.” – szól bölcsen a korabeli tanács. A folyóirat hasábjain kiemelt helyen szerepel művészet és irodalom. „Az Ujpesti olvasó kör Szombaton f. hó 9-én tartja rendes havi háziestélyét, amely hangversenynyel, közvacsorával s tánczczal van egybekötve.” A közreműködők között olvashatjuk „Erkel Gyula (zongora), Vecsey Lajos (hegedű)” és a felelős szerkesztő, Brankovics György nevét, aki felolvasással színesítette a kellemes estét. Erkel Ferenc elsőszülött gyermekéről – aki karmester, zeneszerző és zongoraművész volt – talán kevesen tudják, hogy már ötéves korában debütált egy édesapja által vezényelt operaelőadáson.

A művészetbarát szerkesztő nemes célkitűzését mutatja, hogy a közérdekű információk és a képviselőtestület üléseiről szóló beszámolók mellett minden lapszámban helyet kaptak a színházi hírek, újdonságok is. „Az Eiffel torony kisasszonyáról” című darab rövid kritikájában például megjegyzik: „a budai színikörben került először színre, kaczagtató hatással”, s ami még inkább elismerésként hangzik: „a miniszterek (Szapáry Gyula és Teleky Géza) siettek megnézni e francia-magyar bohózatot és az excellentiás kezek igen sűrűn tapsoltak”. Ha kiterjedt sport- és hirdetésrovattal nem, rövidhírekkel azért elszórtan, egy-egy rövid bekezdés erejéig találkozhattak ebben a hetilapban is az újpesti olvasók. Az egyik ilyen rövidhírből még az is kiderül, hogy „Fornheim főúti tőzsdéjének” kifosztását nem a rendőrség akadályozta meg,

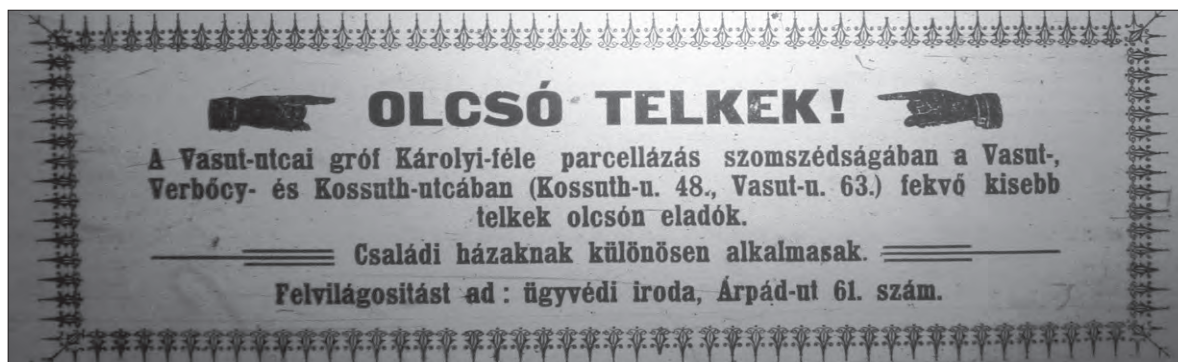

„hanem azon villany csengetyűnek az érdeme, amelyet Fornheim úr boltja ajtaján alkalmazott s amely zajával elriasztotta a betörőket”. A technikai újdonságnak számító riasztóberendezés megóvta a bank pénztartalékait, az akkoriban divatos szerencsejátékok azonban nem kímélték a játékszenvedéllyel küzdők pénztárcáját. „A pazarlás és okatlan fényűzés megakadályozására hozott törvények a takarékos életre nem vezettek, mert bár iparkodtak is törvények által a tékozlási hajlamot kiirtani, más és más alakban még veszesebben tör ki az.” A pazarlás további példáját láthatjuk egy nem mindennapi beszámolóban: „a Rosenbergféle lakodalmon, mely 7 napig tartatott – hiteles adatok szerint – elfogyasztottak a vendégek 137 szarvasmarhát, 117 vaddisznót, 162 őzet, 2292 nyulat, 470 szarvast, 470 fácánt”. Nehéz elképzelni ennél fényűzőbb esküvőt! Egy biztos, az előkelő vendégek igen jó étvágyúak voltak. Valószínűleg csak minket mosolyogtat meg a következő hír: „A múlt hét egyik éjjelén a Károlyi utcának 18-ik szám alatt lévő házába belopózkodtak a tolvajok s egy ottani lakosnak, Hand Kálmán kereskedő segédeknek elvitték az összes ruháit. Az enyves kezűeket persze erőlesen nyomozza a rendőrség.”

A következő évfolyamok oldalain „Ujpest község szabály rendeletének” javaslatait, a képviselőtestületi ülések részletes leírásait olvashatták az előfizetők, a közélet híreinek egyhangúságát pedig a figyelmes szerkesztők irodalmi és kulturális rovatokkal ellensúlyozták.

Az 1911. május 21-ei számot dr. Cserba Dezső főszerkesztő és dr. Vaday László felelős szerkesztő már „Politikai hirlap”-ként ajánlja olvasói figyelmébe. Az újságban továbbra is helyet kap a politika és a kultúra. A szemléletbeli váltást azonban a lap újratekintett szá-

mozása is egyértelműen jelzi. Két évtizeddel az újság indulása után megjelennek a vásárlókat informáló hirdetések is: „Dus hajzatot csak a Petrol hajszesz adhat, amely megakadályozza a hajhullást, megszünteti a hajkorpásodást és elősegíti a növést. – A legkiválóbb dezinficiáló szerekből készült teljesen ártalmatlan kitünő illatu szer.” „Blasz József »Attila« kávéháza, Ujpest Árpád-ut és Attila-utca sarok. Naponta Jároka Rudi és Sándor zenekara hangversenyez. Fagyalt. Jegeskávé.” Majd ugyanebben a hasámban a konkurencia „Feldmann József kávéháza: a Demokrata kávéház Ujpest, Árpád-ut és Rózsa-utca sarok. Naponta Kolompár Jancsi zenekara hangversenyez. Reggelig nyitva! Figyelmes kiszolgálás!” A jegeskávé vagy a figyelmes kiszolgálás vonzotta jobban a vendégeket, nem tudhatjuk. A mai olvasó szeme előtt megelevenedik a korabeli Ujpest, a városközpont egy-egy nagyobb kereszteződésében az egymással szemben működő zenés kávéházak különleges hangulatával. Az újjászületett hetilapban városi ügyek, helyi hírek és politikai tárgyú írárok sorjáznak. Az írárok határozott hangja továbbra is megmarad, s a későbbi években is tetten érhető: „az Ujpesti Figyelő mindent tud, mindent lát, mindent megír”. Az utolsó évfolyam 1946-os novemberi száma már az Ujpesti Figyelő Mikulás estélyét hirdeti, melyet „az UMTE helyiségében kiváló fővárosi művészek felléptével” szerveztek, majd az idegenben, Törökország két legjobb csapatával játszó UTE fölényes futballgyőzelméről tudósít. A főszerkesztő az utolsó évfolyam kiadványaiban Salamon Sándor, aki méltán lehetett büszke szerkesztő elődei munkájára, az Ujpesti Figyelő csaknem hat évtizedes működésére. *(Folytatjuk...)*

Újpest körforgalmi villamosjárata

Százhét éve nyílt meg az újpesti körforgalmi villamosvonal. Részben olyan helyen vezetett keresztül, ahol ma már csak sétálni lehet az egykori vágányok rég kihűlt helyén, vagy éppen épület fekszik a megszűnt utcák tengelyében. Saját korában nem volt túl nagy forgalma, száz esztendeje az első világháború kitörésével a Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt. (ahogy kocsijai oldalára festették: BURV) egyik legelső intézkedésével állította le közlekedését frontszolgálatra bevonuló személyzetének hiánya miatt.

1907 nyarán Újpest jelentős adminisztratív változást élt meg: rendezett tanácsú városi rangot kapott. Ezzel egyidőben kezdődött lakóhelyünkön az évtized legnagyobb villamos-vágányfektetési munkája, mely Új-

pest közép- és délkeleti, tömegközlekedéssel addig nem elérhető részét, valamint a közigazgatásilag Rákospalota községhez tartozó Istvántelek területét érintette. Az erre tartó BURV-pálya közigazgatási bejárását 1906. április 23-án, a belőle kiágazó körforgalmi vonalrészét pedig december 18-án tartották meg. Építésüket a kereskedelemügyi miniszter 1907. augusztus 8-i jóváhagyásának birtokában végezték: síneket fektettek, melléjük vasoszlopokat állítottak, rájuk drótokat szereltek, és az év végére elkészült a mű, mintegy karácsonyi ajándékkul a környék lakóinak. December 18-án megtartották a műtanrendőri bejárást az illetékes hatóságok képviselői jelenlétében, akik engedélyezték utasforgalmának másnapi indítását.

Így kezdődött 1907. december 19-én a Lehel és Külső István (ma: Pozsonyi) utcai vonalból kiágazva a Mária (ma: Lebstück Mária) és Ősz utcákon átvezető villamosközlekedés. Az istvántelki járat a Rózsa és Zápolya (ma: Elem) utcán ment Rákospalota területére, ahol a mai Klára utcán át érte el az Ősz utcát; visszaújtához nagy egyvágányos hurokban került meg a tömböt. A másik vonal az Ősz utcából kiágazva a Kórház, Viola és Széchenyi utcákon át vezetett egészen a Budapestvidéki Villamos Közúti Vasút Rt. (BVKV) Vasút (ma: Görgey Artúr) utcai szakaszához. Innen a BVKV vonalán, majd az István tértől a BURV saját pályáján az István úton át (vagy ellentétes irányban) járhattak nagy kört leírva a villamosok. A BURV a BVKV Vasút és István utcai pályájának igénybevételére közös vágányhasználati szerződést kötött.

Erre két, pontosabban három viszonylatot szerveztek, melyek kiindulópontja a Nyugati pályaudvarnál lévő végállomás volt. Az Istvántelekre közlekedő mellett a másik két járat ellentétes irányban haladva nagy körforgalomban járta be Újpestet. Egymástól való megkülönböztetésükre először színes tárcsákat használtak, majd a kereskedelem-

Térképrészlet 1909-ből a körforgalmi vonal ábrázolásával

ügyi miniszter 1909. december 18-i rendelete alapján a BURV betűkkel különböztette meg egymástól viszonylatait: a Palota-Újfaluhoz és Istvántelki főműhelyhez vezető C, a Viola utcai körforgalmi járat kocsijai D, illetve E jelzést kaptak, irányuktól függően; a Viola utcában a D jelű kocsi északi, az E déli irányban haladt. A betűjelzések kocsikon való alkalmazásának kezdete 1910 október-november körülre tehető.

Ezt követően készülhetett az a közismert képeslap – másolatban az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben is fellelhető –, amely a Gróf Károlyi kórház bejárata felől ábrázolja a Viola utcát villamossal. Most játsszunk e képpel! Gondolatban tegyük elevenné e kis villamoskocsit, és járjuk be vele újpesti útvonalának már nem létező szakaszát! Hívjuk útítársul fantáziánkat is, hogy a földszintes házakkal szegélyezett szűk utcácskák világát bele tudjuk képzelni napjaink panelrengetegébe!

Kiindulópontunk legyen a mai Pozsonyi és Lebstücker Mária utcák találkozási pontja, a BURV-telep (ma: Angyalföld kocsiszín) szomszédságában. Láthatjuk, hogy rövid várakozás után a kocsiszín irányából kis kéttengeyes villamos dőcög várakozóhelyünk felé, tetején nagyméretű D betűvel. Felszállunk, és a nem egészen hét méter hosszú kocsi közel négy méter hosszú utasterébe lépve az egymással szembe néző utaspadok egyikére leülünk. (Állva ekkoriban nem is utazhattunk volna, mert egy miniszteri rendelet tiltotta.) A kalauz csenget, és máris indulunk, kocsink – hivatalosan 16 kilométeres maximális engedélyezett sebességgel – fut a Mária utcában.

A Tél utcán túlhaladva jelenleg egy négyemeletes panelház áll utunkban, de most képzeletben átrobogunk rajta. Az épület másik oldalán egy kis játszótér található, helyén állhatott egykor a Mária és Ősz utcák kereszteződése, benne járatunk e szakaszának első megállója. Itt a kanyarodó vágányíveket 1912-ben nagyobb sugarúra cserélték ki, hogy a BURV nagyobb tengelytávolságú kocsijai is jár hassanak erre, ehhez pedig megvásárolta a Mária utca 13. számú sarokházát és az íves vágányok számára szükséges terület biztosítására részben lebontotta,

a megmaradt házrészét pedig olcsón szolgálati lakásként adta ki.

Túljutva a kanyaron, tovább a megidézett Ősz utcán visz utunk. Gyalogosan ma nem lenne érdemes bejárni, a panelhajlékok fizikai akadályként magasodnak előttünk, csupán képzeletbeli villamosunk segítségével utazhatunk rajtuk keresztül. Az úttest csak a Rózsa utcán túl válik a jelenben is valósággá, a Kórház utcától eredeti nyomvonalához tér vissza. Közben természetesen nem hagyhatjuk ki az Erzsébet és a Virág utcai, illetve a Rózsa és Kórház utcák sarkán lévő megállóhelyeket. Befordulunk balra, és a rövid, ma park jellegű Kórház utcán átérve enyhe „S” kanyar következik, és mielőtt elérnénk a Viola utcát, újfent megállunk. E helyen lehet leszállni a Gróf Károlyi Sándor-féle kórházhoz, vagy az 1911-ben átadott elemi iskolához; ez utóbbi patinás épülete ma a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának ad otthont. Itt még egy várócsarnok is gondoskodik a szélben, esőben, hóban várakozók kényelméről. Ha most egy rövid időre megszakítanánk utunkat, leszállva a kórház bejárata felől a képeslap örökkévalósággá merevített pillanatát élnénk át: látnánk, ahogy villamosunk elhagyja megállóját. Amíg várnánk a következőre, hogy továbbvillamosozzunk, szemből a másik sínpáron az E kocsi érkezne, mely rövid megállás után az Ősz utca felé halad tovább.

Negyedőrai várakozás után a Kórház utcai kanyarból előbukkan a következő D jelzésű villamos, mellyel indulunk tovább a Viola utcán északi irányban. Az iskola másik végénél, a Tavasz utca torkolatánál is áll egy

A Viola utca torkolata a Nyár utcából nézve az 1910-es évek elején

feltételes megálló. Újpest főútja, az Árpád út felé tartva, a kocsik ablakán jobbra kitekintve, a jelenlegi Viola Óvoda közelében 2013 kora őszéig látható volt az itteni villamosközlekedés egyetlen 21. századot megélt tárgyi emléke: a 91. számú szegecselt, rácsos vas felsővezeték-tartó oszlop. Megmaradását talán annak köszönhetjük, hogy jelenléte senkit nem zavart, rozsdaszínével beleolvadt a környezetbe. Társaival a villamosforgalom megszűnése után még jó néhány évtizedig álltak, tápvezetéküket hordozták magukon. Később feladatukat veszítve kiemelték őket – ám e példányról szerencsére hosszú ideig megfigyelkedtek. Elbontásáról az Újpesti Város-gondnokság intézkedett, feltehetően nem tudva eme oszlop kuriozitásáról. Ezzel pedig végleg elveszett esélye, hogy az egykor itt húzódó villamosvonal megbecsült – eredeti – emlékjeleként megmaradjon az utókor számára.

Mában megélt múltbéli utazásunkat továbbfolytatva villamosunk Árpád úti megállóján túl magán a főúton haladunk keresztül, elhagyva a járat „legtisztább” szakaszát, ugyanis a Viola utca eddig nagy részben sétálóutcaként maradt meg. Árpád úttól északra eső felének helyén a Bárdos Artúr utcai tízemeletes lakóház Árpád Kórház felőli járdája húzódik a Deák Ferenc utcáig – itt ismét adatik lehetőség a le- és felszállásra. Ezen túl az északkeleti irányban megtört Viola utca, még egy rövidke, körülbelül 80 méteres szakaszon a rá merőleges Széchenyi utcáig vezetett. Gondolatban átvillamosozunk az iskola épületén, utunk irányát udvarán két idős fa is jelzi. Mielőtt a következő, Kossuth (ma: Szigeti József) utcai megállót elérnénk, éles balkanyar következik a Széchenyi utcába, mely az SZTK mellett húzódó Szent Imre utca egyenes irányú folytatása. Végül ezen a mai Görgey Artúr utcáig utazunk, majd kétemeletes házakon –, ahol a rég megszűnt vonalrész utolsó megállójánál elhagyjuk kicsiny, képeslapról szökött D villamosunk fedélzetét. Kocsink a mai 14-es vonalán halad vissza Újpest belterületén át Angyalföld felé – vissza a múltba, saját korába...

Ismét a jelenbe térve álljon itt néhány adat. A körforgalmi járat teljes menetideje 70 perc volt. A kocsik egész nap negyedóránként

indultak, így a két viszonylatra 5-5 jármű lehetett beosztva. Bejárt Mária, Ősz, Kórház, Viola és Széchenyi utcai útvonaluk 2154 méter hosszúságú volt, ahol végig kettős-vágányú pálya feküdt, az átlag 11 méter széles utcák hétméternyi szélességű úttestén lévő két sín páron két villamos rendben elért egymás mellett.

A száz éve kitört első világháború következtében a BURV alkalmazottainak jó része frontszolgálatra vonult be. A villamosvezetők, kalauzok és műhelyi dolgozók száma hirtelen megcsappant, ezért korlátozni kellett a forgalmat. A cég egyik első intézkedésével 1914 nyarán megszüntette az Újpestet nagy körben bejáró és kis kihasználtságú D és E jelzésű viszonylatainak közlekedését.

A háború idején a Viola utcai iskola hadikórházként működött, a hazaérkező sebesült katonákat Rákospalota-Újpest vasútállomásról villamosokkal e vonalon szállították. 1919-ben az egyik vágányt felszedték, a Kórház, Viola és Széchenyi utcák teljes „sín-telenítésére” pedig 1924-ben került sor. Csúpan 93 méternyi közterületen fekvő szakasz maradt meg, amely 1904-től 1934-35-ig a Viola utca 16. szám alatti (a mai Szigeti József utcai Általános Iskola telkének nyugati felén és a foci pályája helyén állt) Kohn és Fried – a tízes évektől a Kollár és Breitner – Kenőcsgyár iparvágánya volt. A Mária és Ősz utcákban továbbra is járt a C villamos Istvántelekre, amely 1939-től 93-as, 1955-től a ma ismert 14-es számot viselte. Itt 1975 szeptemberében szűnt meg a villamosközlekedés. □

A Viola utca részlete a villamosjárat utolsó tárgyi emlékével, a felsővezeték-tartó oszloppal. (A szerző felvétele)

KADLECOVITS GÉZA

Száz éve jelent meg az Újpesti Képes Almanach első száma

Újpest gazdag sajtótörténetében kimagaslóan értékes helyet foglalt el az Újpesti Képes Almanach. Az első újpesti újság az Újpesti Értesítő 1877-ben került az olvasók kezébe, ezt követően sorra-rendre láttak napvilágot napi, heti, havi gyakorisággal megjelenő politikai, szakmai, művészeti tartalmú kiadványok, igazolva azt az állítást, hogy egy város szellemi színvonaláról árulkodik, mit vásárolnak, mit olvasnak az emberek.

Az Almanach 1914. év januárjában került először az olvasókhoz, ebben az évben további tizenhét helyi újság segítette a polgárok tájékoztatását. A kiadvány főszerkesz-

tője Negyedi Szabó Béla újságíró volt, aki az első számban így határozta meg a kiadvány célját: „[...] olyan évkönyvet akartunk kiadni, melyben minden benne van, amit az ember Újpestről tudni akar”. A szerkesztő szándéka várakozáson felül teljesült, a szokatlan terjedelmű, 206 oldalas könyvből szinte mindent megtudhatott az érdeklődő, kezdve az utcanevektől, az újpesti háztulajdonosokig, közzéve még az ingatlanok címét, nagyságát és helyrajzi számát is.

Nagy értékei a könyvnek azok a tanulmányok, amelyeknek szerzői hivatalban lévő városi vezetők voltak, így megismerhetjük a település múltját, és ami ennél fontosabb, a város fejlesztési terveit is. A név szerinti felső-

Egyesült Izzólámpa és Villamossági
Részvénytársaság
Újpest, Váci-ut 51. Telefon: 10-01. 78-52. 78-53. 78-54.
Mérnöki iroda: Budapest, VIII., Mária Terézia-tér.

Magyarország egyik legnagyobbüzemű iparvállalata, készítménye Európa, sőt Amerika államaiban is ismertek. Több mint 300 hivatalnokot és 3000 munkást foglalkoztat.

Szervusz Pajtás! Hová mégy?
Megyek
Weisz Bélához
mert ott legolcsóbban lehet bőr és cipészkezelést vásárolni.
:: ÚJPEST, ::
Árpád-ut 64. sz.
Telefon: 160—88.
Ha nincs megelégedve szóljon

GÖTZLER IZSÓNE
fűzőterme
Újpest, Árpád-ut 60. szám, a drogeria mellett.

Mérték szerint készít:

**mellfűzőt,
kebeltartót.**

Orvosi rendelésre:

**egészségi hastartót
női sérvkötőt
hasnadrágot**

Különlegesség: halcsontnélküli gombosfűző.

Gazdagon felszerelt raktár kész áruban u. m.:
mellfűzők, fűzővédők, kebeltartók, haskötők és
hasnadrágok,

Javítások elfogadtatnak!

rolásból megtudjuk, ki a polgármester, kik az illetékes városházi tisztviselők, kik a képviselőtestület választott tagjai, kik a virilisták, azaz a legtöbb adót fizetők.

Újpest jelentős iparváros volt, ahol nem ment tönkre a kisipar, békésen megfértek a gyárak és a kis manufaktúrák egymás mellett. Ékes bizonyíték, hogy újpesti Ipartestületnek 2500 (!) tagja volt, a pálmát 330 asztalos és 205 cipész vitte el. Az Almanachban szereplő közel 500 reklám és hirdetés érzékelteti, hogy milyen pezsgő ipar és kereskedelem jellemezte az akkori Újpestet, mint ahogyan a civil világ életét is. Lehetetlen felsorolni, hogy hány egyesület, klub és szervezet biztosított kulturált életet az itt lakóknak.

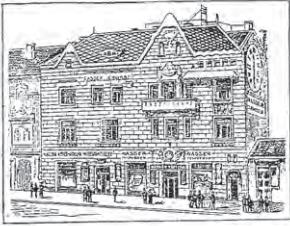
Az Almanachot lapozgatva az embert bizakodó érzés töltötte el. Senki nem sejtette,

hogyan derült égből villámcsapásként éri az első világháború kitörése. A hirdetések értelmüket veszítik, leállnak az építkezések, és az ipari termelés hadiipari szempontok szerint alakul. Rövid időn belül tizenötezer újpesti férfi harcol a frontokon.

Az Almanach 1938-ig több-kevesebb változtatással, de megjelenik, a háborút követően megszűnik. Amikor kézbe vesszük a régi naptárakat, kalendáriumokat, csodálkozás tölti el az olvasót. Napjaink hírözöne, az internet világa óriási változás. Ezek a kiadványok sugalmazzák, hogy a régi világban is voltak nagy találmányok és tehetséges emberek. Nekünk és kortársainknak azt üzeni, hogy dolgozzon, kutasson szorgalmasan és gondolkodjon arra, hogy utódaink csodálkozzanak a mi nemzedékünk tehetségén. □

Legújabb újpesti gyorstalpalo
József-utca 36. Wasserman Zs.
Egy óra alatt legszebb és legerősebb kivitelben talpal egy pár cipőt, villanyerőre berendezve, szakszerű berendezésével nagy forgalmánál fogva legjutányosabb árak mellett dolgozik.

NASSER TESTVÉREK
ékszeráruház, órá- és ékszerészek
Újpest, Árpád-ut 34. szám. (Saját ház)
Telefon-szám: 95 - 21.

Újpest legnagyobb szerű ékszer- és órááruház. 1872-ben alapították, városunk fejlődésének első éveiben, a mostani cégtulajdonosok: Nasser Samu és Manó.
A mostani nagy kiterjedésű vevőkörrel rendelkező kereskedőház 1881-ben már széles körben ismert volt, nemcsak Újpesten, a fővárosban, hanem a vidéken is. Érdeklőség szempontjából említjük meg, hogy Jókai Mór, a legnagyobb magyar regényíró is megtisztelte a Nasser-céget bizalmával.
1907-ben épült Árpád-ut 34. szám alatt a két emeletes, teljesen modern stílusú Nasser-féle ékszeráruház.
Minden társadalmi körből vannak a cégnek vevői, ismert szolidaritásánál fogva bírja a cégek legdrágább kincsét, a vevők bizalmát.
Különösen specialiták a finom és értékes briliánsokban, s a valódi precíz svájci zsebórákban.

Gróf Károlyi László
Kartellen kívül!
káposztás-megyeri ipartelepei
:: Újpest.

TELEFON:
Gyártelepek 85-49.
Városi iroda 160-13.

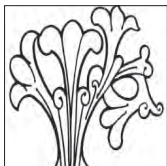
Palackgyár:
gyárt mindenféle sörös- és ásványvizes-palackot. A fővárosi nagyobb serfőzdek rendszeres szállítója. Évi produkció 12 millió palack.
Bővebb felvilágosítással vagy a gyártelep vagy a városi iroda (Budapest, VIII. kerület, Baross-utca 10. szám) szolgál.

Mészhomok téglagyár:
kiváló minőségű egyszerű, fagon, ék és színes téglák gyártás. Évi produkció 30 millió.

Schwartz Lajos az 1-es és 2-es számú bérkocsi tulajdonosa.
Elvállal esketési, valamint alkalmi fuvarokat.
Újpest, Csányi-utca 1.
Telefon a lakásban: 86-82.

SZÖLLŐSY MARIANNE

Az I. világháború újpesti katona-áldozatainak emlékműve

A világháborút követő nehéz időszak, a számunkra tragikus végű békekötés sokkolta az ország lakosságát, melyet csak tetézték a kibontakozó gazdasági válság okozta anyagi gondok. Nem volt ez másképp Újpesten sem. Talán ezzel is magyarázható, hogy a frontvonalakon hősi halált halt újpesti polgárokról való megemlékezés gondolata is csak 1923-ban valósulhatott meg. Az Újpesti Dalkör március 21-én tartott összejövetelén határozták el, hogy közös adakozásból emlékművet emelnek az elhunyt katonák tiszteletére. A gondolatot tett követte, 50 fős szoborbizottságot hoztak létre, és gyűjtés indult a városban. Vállalkozók, gyárosok és polgárok adományaiból öt hónap alatt összegyűlt a szobor felállításának költsége, mely az inflációs körülmények között összesen 3 millió koronát tett ki. A mű elkészítésére Lukácsy Lajos (1876–1927) szobrászművészt, a talapzat megépítésére Szamosi Imre építész kérték fel. Az egészében 4 méter magas emlékmű alapkövét a Ferenc József (ma: Tanoda) tér északnyugati sarkán hivatalos ünnepség keretében helyezték el 1923. július 18-án. Jelen voltak a szoborbizottság és az avatást szervező bizottság tagjai és dr. Semsey Aladár polgármester is. A ceremónián Weigele Sándor, az Újpesti Dalkör elnöke adta át a polgármesternek az alapkőbe helyezendő emlékiratot és a városismertető szöveget, melyet Hendel Ödön, a gimnázium történelemtanára szerkesztett. Az iratot felolvasták, aláírás, lepecsételés után az aláíráshoz használt tollal együtt pergamenbe csomagolva lemezhangerebe rakták, melyet leforrasztottak s az alapkőbe falazták. Alig egy hónap múlva került sor az avatásra. A 180 cm-es talapzaton álló 200 cm magas katona állt, bal kezében zászlót tartva, jobb kezével puskára támaszkodva. Az obeliszk tetején egy körülbelül 60 cm nagyságú turul

helyezkedett el, karmai között egy karddal. A talapzatára „Az elesett hősök dicső emléke adjon erőt a további küzdelemhez” feliratot vésték. A piramisra emlékeztető műkö obeliszk két oldalára 227 újpesti katonaáldozat neve került fel. Avató ünnepségét augusztus 26-án katonai tiszteletadással tartották. Dr. Szalay Sándor ügyvéd (1944–47 között Újpest polgármestere) és a díszvendég, József főherceg avatóbeszédével leplezték le az emlékművet.

A szobor 50 évig jelenítette meg az I. világháború áldozatainak emlékeztetét. 1973-ban, az István út szélesítési munkálatai során, közlekedési okok miatt kellett volna áthelyezni, a nem túl időtálló anyag azonban nem bírta a mozgatást, s oly mértékben megsérült, hogy a helyreállítása lehetetlennek bizonyult. A talapzathoz előkerült dokumentumok az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény féltett relikviái közé tartoznak. Az emlékmű pótlására húsz évvel később, 1993-ban került sor. □

ANTAL GÁBOR

Gerhard Schmidhuber: ember az embertelenségben

Budapest 102 napon át tartó ostroma 1944-45 fordulóján a második világháború egyik legkeményebb és legbrutálisabb városi csatája volt. Az európai fővárosok közül talán csak Varsó tapasztalta meg jobban a modern háború brutalitását. A helység harc jellemző kegyetlensége mellett fővárosunk lakóinak még a nyilasok terrorját is el kellett szenvedniük. Ez elsősorban és leginkább a zsidónak minősített honfitársainkat sújtotta, de senki – legyen keresztény vagy zsidó, katona vagy civil, férfi vagy nő, idős vagy gyermek – nem érezhette biztonságban magát tőlük. Ebben a pokolban néhány ember – diplomaták, papok, egyszerű emberek – kétségbeesetten próbálkozott

szembeüszni az árral, és menteni az ártatlantokat. Közéjük tartozott Gerhard Schmidhuber vezérőrnagy. Nem volt közvetlenül tevékenykedő embermentő – magas rangú német katonatisztként nehéz is lett volna –, intézkedéseivel mégis emberek tízezreinek életét mentette meg. Életének két legjelentősebb ilyen intézkedése közül az egyik közvetlenül is kapcsolódik Újpesthez.

Élete, pályafutása 1944 őszéig

Gerhard Schmidhuber 1894. április 9-én született Drezdában. 1914 áprilisában kezdte meg egyéves önkéntesi szolgálatát a 177. százsz gyalogezredben, ennek leteltével 1915. szeptember 8-án tartalékos hadnagyi rendfokozatot kapott. A következő év őszéig az ezred III. zászlóaljának adjutánsaként szolgált, majd ugyanebben a beosztásban áthelyezték a 391. százsz gyalogezredbe, később ezredadjutáns lett ugyanitt, majd a háború végéig meg is maradt ebben a beosztásban. Szolgálatát a Vaskereszt II., majd I. fokozatát. A háborút lezáró versailles-i egyezmény előírásai szerint a vesztes Németország haderejét radikálisan csökkentették. Közel 200 ezer főt bocsátottak el a német fegyveres erőktől, köztük Schmidhubert is, aki 1920. január 21-én szerelt le. Civilként kereskedelmi pályára lépett, és 1920. szeptember 29-én feleségül vette Helene Baumfeldert.

Hitler 1933-as hatalomra jutása után ismét megkezdtek a német haderők megerősítését. Schmidhuber 1933 októberétől újra katonai pályára került, a Landwehr (milícia) drezdai parancsnokságán dolgozott. 1934. július 15-én hivatalosan is reaktiválták, századosi rendfokozatban a 10. gyalogezred kötelékébe helyezték. 1938 novemberében kinevezték a 103. gyalogezred II. századának parancsnokává, majd 1939 nyarán előléptették őrnaggyá, és megkapta az ezred II. zászlóaljának parancsnoki posztját. Ebben a be-

Gerhard Schmidhuber vezérőrnagy

osztásban érte őt a második világháború kitörése.

A lengyel hadjáratban az ezred a 4. gyalogoshadosztály részeként harcolt a front déli szárnyán Kielce és Lublin közelében. Lengyelország eleste után a Rajna-vidékre helyezték át alakulatával, majd a hadosztály Fedor von Bock vezérezredes B hadseregcsoportja kötelékében vett részt a nyugati hadjáratban. Május 10-én St. Vith-nél lépték át a határt, majd Givet-nél átkeltek a Meuse folyón, és gyors menetben nyomultak előre, egészen az Arras-tól délre fekvő Miraumont térségéig. A hadjárat második szakaszában Barleux-től északra átkeltek a Somme-on, dél felé fordulva Compiègne-nél átkeltek az Oise-on, majd Meaux-nél a Marne-on, és néhány nappal később sikeresen áttörték a francia védvonalat Párizstól keletre. Ezután folytatták az előrenyomulást déli irányba, s mire június 22-én életbe lépett a franciánémet fegyverszünet, a hadosztály elérte a Cher folyót.

Egy hónap múlva a 4. hadosztályt visszavonták Németországba, augusztusban pedig Schmidhuber zászlóalját áthelyezték a 14. páncéloshadosztály kötelékébe. Ekkor került először kapcsolatba Magyarországgal.

Amikor 1941 áprilisában megindultak a Jugoszlávia elleni hadműveletek, a 14. páncéloshadosztály a barcsi és a zákányi hídfőkből indult el, április 12-én elfoglalták Karlovacot, majd egy héttel később, 19-én bevonultak Szarajevóba. Ezután visszarendelték őket a Berlin melletti Döberitz kiképzőtáborba. Június 6-án Radom térségébe küldték őket, ahonnan június 22-én megindultak a Szovjetunió ellen. Néhány nappal később Schmidhuber megkapta az alezredesti rendfokozatot. A következő évet a keleti fronton töltötték, ahol a hadosztály Gerd von Rundstedt vezérezredes Dél hadseregcsoportjának hadműveleteiben vett részt az ukrán és dél-oroszországi harcokban. Schmidhuber alakulata 1942 áprilisáig volt a hadszíntéren, ezután kivonták és vezéri tartalékba helyezték őket. Az ekkor már ezredesti rendfokozatú Schmidhubert júniusban páncélos-kiképzőiskolába küldték, majd 1943. július 11-én kinevezték a 304. páncélgránátos ezred parancsnokává. Vezetése alatt az ezred

súlyos védekező harcot vívott a támadó szovjet csapatok ellen Orel, később Csernyigov térségében. Itteni tevékenységéért október 18-án megkapta a Vaskereszt Lovagkeresztje kitüntetését. 1944 februárjának elején ismét tartalékba vonult, a 9. hadosztály vezetői továbbképzésén vett részt Hirschbergben. Miután elvégezte, 1944. május 2-án a 7. páncéloshadosztály vezérkari főnöke lett, majd szeptember 9-én kinevezték az ekkor már Magyarországon állomásozó 13. páncéloshadosztály parancsnokává (októbertől vezérőrnagyi rendfokozatban).

Harcok Újpest térségében és a nagy gettó megmentése

A Vörös Hadsereg 2. Ukrán Frontja Rogyion Malinovszkij marsall vezetésével 1944. december 5-én délelőtt indította meg offenzíváját Budapestről észak-északkeletre, Acsa és Galgamácsa között, Vác irányában. Néhány óra alatt áttörték a német vonalakat, kora délután a 6. gárda-harckocsihadsereg már nagy sebességgel haladt előre, hogy mihamarabb elérje célpontját. A német Dél Hadseregcsoport parancsnoka, Hans Friessner vezérezredes Oskar Dirlwanger SS-Brigadeführer dandárjának bevetésével ugyan le tudta zárni az Ipoly-völgyet, de ennek az lett a következménye, hogy Vác és Budapest között hatalmas rés keletkezett, ahová csak gyenge, leharcolt állapotú német és magyar alakulatokat tudtak irányítani: a Feldherrnhalle páncélgránátos hadosztály mellett egy magyar ejtőernyős- és egy utászzászlóaljat, valamint egy huszárosztályt. Miután a 6. gárda-harckocsihadsereg december 9-én elérte Vácot, Malinovszkij parancsára a 30. lövészhadtest megindult dél felé. Ezalatt Schmidhuber 13. páncéloshadosztálya a Feldherrnhalléval együtt a Galga völgyében próbált meg ellentámadást indítani, sikertelenül. Néhány nappal később a már Újpesten, az Egyesült Izzó épületében székelő Günther von Pape vezérőrnagy, a Feldherrnhalle parancsnoka újabb ellentámadást indított Fót felé, amelyben az ő hadosztálya mellett a magyar 10. gyalogadosztály is részt vett. A 13-án indult ellentámadás során nagy veszteségek árán visszafoglalták Fótot,

de a beérkező szovjet páncélos-erősítések miatt egy nappal később már újra fel kellett adniuk, és vissza kellett vonulniuk a Mogyoródi-patak vonalához. Az elkövetkező napokban kissé lecsendesedtek a harcok ezen a frontszakaszon, ugyanis a szovjetek déli irányból, a Dunántúl felől Budapest bekerítésére előrenyomuló csapataikra koncentráltak, a német hadvezetés pedig kétségbeesetten igyekezett ezt megakadályozni. Mint ismeretes, végül nem jártak sikerrel: december 26-án bezárult a szovjet ostromgyűrű Budapest körül, Újpest pedig a gyűrűn belülre került.

Az elkövetkező napokban Újpesttől kelet-északkeletre, a Fót és Csömör közötti terület volt az, amelyre a pesti oldalon a szovjetek legerősebb támadásai zúdultak. Az előrenyomuló szovjet-román csapatok ellen a Szilas-pataknál védekező magyar zászlóaljok szinte teljesen elpusztultak. December 30-ra a szovjetek keletről Cinkota, északról Újpest szélén álltak. Ugyanezen a napon a 30. lövészhadtesttől parlamentérkezett Schmidhuberhez, akinek a hadtest nevében háromnapos fegyverszünetet ajánlott fel „a kapituláció megszervezése céljából”. Schmidhuber telefonon tájékoztatta felettesét, Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführert, aki a IX. SS-hegyihadtest vezetője, valamint a Budapesten harcoló haderők főparancsnoka volt. Elutasította Schmidhuber javaslatát, miszerint legalább színleg fogadják el a fegyverszünetet, ami alatt megtehetnék az elkerülhetetlenül szükséges átcsoportosításokat. Mivel nem érkezett válasz, a páncélosokkal támogatott szovjet gyalogság hamarosan folytatta előrenyomulását Pestújhely felől a Szilas-patak mentén. A 13. páncéloshadosztály és egyes magyar alakulatok ellenlökései miatt nagy veszteségeket szenvedtek, de másnapra elfoglalták Cinkotát, az újév első napján pedig elérték a Rákos-patakot. Január 2-án a 30. lövészhadtest szárnya már az Élessarok és az Örs vezér tere közelében járt. Ugyanezekben a napokban Pfeffer-Wildenbruch megbízta Schmidhubert a Pesten harcoló összes német és magyar alakulat irányításával. Január 5-ére a Fót felől Rákospalota keleti részén keresztül előrenyomuló szovjet csapatok elérték Zuglót, másnapra pedig megközelít-

tették a Rákosrendező pályaudvart. Schmidhuber számára egyértelművé vált, hogy a 30. lövészhadtest célja a pesti hídfő északi szárnyának leválasztása, és az ott harcoló német-magyar alakulatok bekerítése. Amikor január 9-én megindították az általános támadást a Rákosrendező pályaudvar elfoglalására, nem maradt más választása, mint hogy elrendelje Újpest (és Rákospalota még német kézben lévő nyugati része) kiürítését, egészen a Magdolnavárosi (ma: Angyalföld) vasútállomás vonaláig. Ez január 10-én virradóra meg is történt. Ezzel a rendelkezésével Schmidhuber tábornok megmentette Újpestet a rettenetes embervesztéssel és rombolással járó utcai harcoktól.

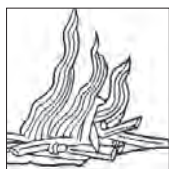
Néhány nappal később, január 16-án Szalai Pál, a nyilas párt rendőrségi összekötője figyelmeztette, hogy a nyilasok és egyes SS-egységek még a szovjet csapatok megérkezése előtt le akarják gyilkolni az úgynevezett nagy gettó összes, még életben lévő lakóját. Schmidhuber azonnal intézkedett: felvette a kapcsolatot Raoul Wallenberggel, a készülő pogrom német és magyar szervezőit pedig tájékoztatta, hogy a gettót saját csapatainak ellenőrzése alá helyezi, és megtiltott minden gyilkosságot. A szovjet csapatok megérkezéséig a 13. páncéloshadosztály katonái valóban minden atrocitást megakadályoztak, ezzel körülbelül 60-80 ezer ember életét mentették meg.

Schmidhuber halála

A pesti harcok befejeződése után Schmidhuber a január 26-i haditanácson (ekkor már tudomásuk volt a IV. SS-páncéloshadtest felmentési kísérletének kudarcáról) javasolta Pfeffer-Wildenbruchnak, hogy hajtásák végre azt a kitörési tervet, amit korábban kidolgozott, de a parancsnok ezt Hitler parancsára hivatkozva elutasította. Schmidhuber ekkor saját szakállára is megkezdte volna már a kitörést, majd pedig amikor néhány héttel később, február 11-én valóban sor került rá, az első hullámmal indult el. Nem jutott messzire: a Retek utcában halálos lövés érte. Holttestét az Ostrom utcai harckocsiárokba hajították.

A Bundeswehr a mai napig őrzi Schmidhuber emlékét: egy franciaországi NATO-laktanya a tábornok nevét viseli. □

Dédapám a Don-kanyarban

1942 áprilisában, a németek Moszkva alatti veresége után, a Kaukázuson túli olajmezőket szerették volna elfoglalni. Terveik megvalósítására, az olasz katonai egységek mellett, kivezényelték a frontra az éppen felállított 2. magyar hadsereget. A kétszázézer fős magyar hadtest a Don folyó partján foglalt állást. Mintegy kétszáz kilométernyi frontszakaszt kellett volna védeniük az előrenyomuló Vörös Hadsereggel szemben. A nagy erejű szovjet támadás 1943. január 12-én érte el a Don folyó kanyarulatát. A második magyar hadseregből negyven ezren hősi halált haltak, hetvenezren megsebesültek vagy eltűntek. Ebben a harcban tűnt el anyai dédapám is.

Filmproducer édesapám már évek óta készült arra, hogy dokumentumfilmet készítsen a Don-kanyari katasztrófáról. 2013 végén megszerezte a terep bejárásához szükséges engedélyeket, és elintézte, hogy én is vele mehessek.

A Budapesti Rendőr-főkapitányság és a moszkvai magyar nagykövetség támogatásával indulhattunk útnak. 2014. január 7-én este 8 órakor gördült ki a vonatunk a Keleti

pályaudvarról. Nagyon izgalmas utazás után érkezünk meg Moszkvába. Hosszas alku-dozás és keresgélés után a repülőtéren béreltünk egy autót, s ezzel nekivágtunk a Voronyezsig tartó 650 km-es útnak. A hétórás út az autópályán gyorsan eltelt.

A szállás elfoglalása után felkerestünk egy hangulatos orosz éttermet, elköltöttük a nagyon finom, ünnepi vacsorát, ugyanis erre a napra esett a születésnapom.

Január 12-én fél 8-ra jött értünk a voronyezsi katonai temetők gondnoka, aki a magyar állam alkalmazásában rendben tartja azt az öt sírkertet, ahova a megtalált magyar honvédek, munkaszolgálatosok földi maradványait temették. Itt van egy külön rész, ahol, egymás mellett álló gránit táblákon őrzik mindazok nevét és emlékét, akik vagy itt nyugosznak, vagy a Don-kanyarban lelték halálukat, holttestüket azonban nem találták meg. Az elkövetkező napokban meglátogattunk minden egyes emlékhelyet. Nagyon szépen kialakított és rendben tartott temetők voltak. A legnagyobb ezek közül a rudkinói Központi Temető volt, ahol majdnem húszezer magyar katona és munkaszolgálatos van eltemetve. Itt őrzik az eltűntek emlékét is. Hozzávetőlegesen

A rudkinói központi temető (Fotó: Sipos Kornél)

Emlékmű a bolgyirjevskai harcok színhelyén (Fotó: Sipos Kornél)

ötvennyolcezer név olvasható az emléktáblákon. Végigjártuk az összes emlékhelyet. A legkisebb falucska temetőjében is volt egy katonai emlékoszlop. Mindegyiken egyformán olvashatóak voltak az elhunyt vagy eltűnt magyar és az ott elpusztult olasz hősök nevei. Négy napig róttuk az orosz utakat, közben fényképeztünk, dokumentumfilmet forgatunk. A Központi Temetőben elolvastam mind az ötvennyolcezer nevet. Csak egyetlen Tóth Andrást találtam, aki 1919-től 1943-ig élt. Ott létünk alatt ünnepelhette volna kilencvenötödik születésnapját. Csak abban reménykedhettünk, hogy a születési év azonossága okán a dédapámat jelölte ez a felírás. Nagypám kérésének megfelelően mindenestre fejet hajtottam azon a helyen, ahol az édesapja emlékét őrzik.

Dédapám, Tóth András Andor 1919. január 11-én született a Dél-Heves megyei Tarnazsadányban. Ott dolgozott mezőgazdasági munkásként. Az 1922. július 6-án született Dobi Máriával kötött házasságából két gyermeke származik: Tóth András, a nagypám és Tóth Mária. Dédapám Tóth László nevű testvérével együtt 1941 szeptemberében vonult be az egri Magyar Királyi Dobó István 14. honvéd gyalogezredbe, hátra hagyva özvegy édesanyját, a feleségét és a két gyereket. A dédapám harctéren eltöltött időszakáról semmilyen emlék nincs a család birtokában. A falubéli Tóth István (nem rokonunk) elmondása szerint, miután kikerültek a marsanszki fogolytáborból, ahol együtt volt még dédapám és testvére, a sebesült és beteg András felkerült egy betegszállító járműre, ami kórházba szállította a sebesülteket. Ezen a kocsin együtt utazott Tóth Istvánnal, aki

azt állította, hogy a dédapám leesett a kocsiról, és nyilván megfagyott az orosz tében. Dédapám testvére, aki nem szállt fel erre a szekérre, azt mondta, hogy a karjaiban halt meg a fivére. Dédanyám évek múlva, amikor sógora visszatért a frontról, s biztossá vált, hogy férje eltűnt a háborúban és nem tér haza, minden levelet, levelezőlapot és fényképet elégetett. Hazatértekor ükanyám állítólag azt mondta: „Ha csak az egyikőtök jöhetett haza, akkor miért nem Andor? Őt két gyermek várta itthon.”

A faluban még halála után is tisztelettel beszéltek róla. Nagyon jó ember volt. Szerette a munkáját. Ahol lehetett, mindenkinek segített.

Laci bácsi, a testvére visszatért a fronttól. A kertek felől, a Majzik patak partján tűnt fel. Hamarosan családot alapított, majd Pestre költözött. A magyar külügyminisztérium kötelékében dolgozott. Később visszaköltözött Zsadányba.

Dédanyám nagy nyomorban élt. A két gyermekét két özvegy ükanyám segítségével nevelte. Dédapámat 1945-ben nyilvánították holtá. Dédanyám, aki mezőgazdasági munkás volt, mint a faluban szinte mindenki más, ekkor lett hadiözvegy. 1951-ben másodszor is férjhez ment Csepje Flóriánhoz, aki nagyon jól bánt a két gyerekkel. Nagypám, dr. Tóth András emlékezete szerint sok szeretetet kaptak a környezetüktől, a nevelőapjuktól is. Csepje Flórián vagy ahogyan mi hívtuk: Csepje papa még dédapám halála után is attól félt, hogy hazajön a gyermekek édesapja.

Őt napnyi ázás, fázás és az orosz tél után visszatértünk Moszkvába. Másnap hazarepültünk Budapestre. □

Katonák a Don-kanyarban

In memoriam Czétényi Piroska

2014. június 3-án meghalt dr. Antal Jánosné, dr. Czétényi Piroska okleveles építész-mérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. A Budapesti Műszaki Egyetemen 1957-ben építész-mérnöki, az Università degli Studi di Roma, Facoltà di Architettura-n műemlékvédelmi szakmérnöki oklevelet, a BME-n 1975-ben műszaki doktori minősítést szerzett. 1993-tól a Budapesti Műszaki Egyetem Francia Tagozatán a magyar építészet- és urbanisztika-történet francia nyelvű előadója.

1959-től a Budapesti Műemléki Felügyelőség munkatársa, 1972-92 között vezetője volt. 1983-tól a Budapesti Városvédő Egyesület alelnöke, 1989-től az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Régészeti Műemlékhelyek, 1998-tól az UNESCO Világörökség Magyar Nemzeti Bizottságának tagja és a Magyar Építész Kamara Műemlékvédelmi és Restaurátori Tagozatának elnöke. 1995-től az Újpesti Városvédő Egyesület tiszteletbeli tagja. 1983-ban Magyar Műemlékvédelemért Díjat, 1985-ben Reitter Ferenc-díjat, 1994-ben Podmaniczky-díjat kapott. 2009-ben az Újpesti Városvédő Egyesület Arany Horgony-díjjal ismerte el Újpest érdekében végzett tevékenységét.

Dr. Czétényi Piroskának jelentős szerepe volt abban, hogy a Nyugati pályaudvar épületét nem bontották le az 1970-es években. Irányítóként az óbudai műemlék együttes, a Flórián téri aluljáró római romterülete és a Szentendrei úti római vízvezetékrendszer bemutatásának létrehozója, a Szent István Bazilika rekonstrukciójának elindítója.

Az Újpest Önkormányzatának felkérésére ő készítette el az 1990-es évek közepén Újpest helyi védelemre érdemes épületeinek jegyzékét (közel 200 épület!), megbecsülve azok építési idejét és meghatározva legfontosabb építészeti jellemzőit. Ez a tanulmány alapozta meg Újpest helyi értékvédelmi ren-

deletét. Ő dolgozta fel az Egyesült Izzólámpa Rt. Váci úti telepe építészeti értékeit, ő javasolta műemléki védelemre a Járásbíróság épületét, támogatta a Szülőotthon védetté nyilvánítási kérelmét. 2005-től az Újpesti Városvédő Egyesület delegáltjaként az újpesti Tervtanács tagja volt. Az ő kezdeményezésének is köszönhető, hogy a Szent István patika épületének helyét emléktábla őrzi és az eredeti berendezésből a királyt ábrázoló maratott üvegajtót, valamint az eredeti órát is beépítették az átköltöztetett Ave Maria patikába.

Dr. Czétényi Piroska lelki üdvéért 2014. június 19-én mutattak be gyászmisét a Váci utcai Angol Kisasszonyok templomában. Temetése a Tisza menti kis faluban, Nagykörűn volt. Ez a kis falu neki is, családjának is nemzedékek óta fontos volt. Segítségével sikerült megmenteni a barokk Nepomuki Szent János szobrot, ezért a falu díszpolgári címmel tisztelte meg.

Dr. Czétényi Piroskát nemcsak az építész-társadalom, hanem az újpesti műemlékvédők és helytörténészek is gyászolják. □

Csukás István Berda Józsefről

A Kossuth- és kétszeres József Attila-díjas Csukás István Berda Józsefről szóló írása 1996-ban, az Osiris Kiadó által gondozott *Költők éhkoppon* című kötetében jelent meg. Csukás így vall a könyv utószavában: „A kötet [...] az elmúlt évekről, életemről szól, egy fiatalemberről, aki feljött a békés-tarhosi zeneiskolából Pestre, barátokkal, mesterekkel találkozott, és végigjárta a talán túl rögzös utat, amely az irodalomba vezetett. De mindenestre megélt hatvan évet...” Csukás összegyűjtött prózai írásaiban többek között Tersánszky Józsi Jenőről, Weöres Sándorról, Tamkó Sirató Károlyról és számos pályatársáról is megemlékezik. Ebbe a sorozatba tartozik az újpesti költőről, Berda Józsefről készült portré is.

A költőnek induló Csukás, fiatalemberként előbb az édesapja, majd a zeneiskola, később a jogi és a bölcsészkar ellen is föllázadt. Bölcsészstanulmányait nem fejezte be. Farkas László, Csukás István életrajzírójaként így fogalmaz: „Korai költészetében a nagyvárosba került fiatal értelmiségi önmagára és otthonára találásáról számolt be, fájdalmas nosztalgiával az eltűnt gyermekkor és az eltűnőben lévő ifjúság iránt. Későbbi verseinek meghatározó vonása a himnikus életszeretet [...] Korábbi verseinek erős zeneiségét érdeesebb dallam váltotta fel, s az áhítatot ironikusabb, fölényesebb költői szemléletmód. [...] A hatvanas évek közepén Kormos István biztatására fordul a gyermekirodalom felé, s ettől kezdve verseskötetei mellett egyre-másra jelennek meg gyermekregényei, mesekönyvei, verses meséi.” □

CSUKÁS ISTVÁN

Berda József glóriái

Kosztolányi mosolya ragyogott a feje körül, mikor megismertük. Mindenki szerette, válogatás nélkül, és ő is szerette az egész világot mindenestől: a térdre rogyó fuvaroslovakat, a rózsás csülkű malacokat, a gombákat, a madarakat, még az embereket is! Úgy intézte földi dolgait, hogy nem volt irigye, nem volt mit irigyelni tőle, hacsak a tehetségét nem. De mintha erre is ügyelt volna: nem tülekedett, nem törleszkedett múltó hatalmasságokhoz! Éppen hogy kigúnyolta őket, megvetette az egész bagázst, barátait sem kímélve, ha a hatalomtól bűzlöttek, vastag humorral megbüntette a friss minisztereket, kifizettetve velük egy-egy újpesti dáridót.

Szent volt, kóbor lovag, álruhás apostol? Nem, nem. Költő volt, maga a szabadság; s ha a pénz nem tehetette szabaddá, szabadadtette a teljes szegénység. Mert kihámozva

költészetét a lenéző, finnyás legyintgetésekből, ez a szabadság zeng a verseiből végig, a nehéz időkben is, a „változó örület” idejében a nagy költészet hangjáig elérve. Mert ez a lényeg! Nyugodtan le lehet írni, hogy nagy költő volt, egyenlő a nagy társakkal. Tudta ezt már Kosztolányi is, szeretete, figyelme nemcsak az ágrólszakadt fiatalembernek szólt, hanem az eredeti nagy tehetségnek! A mai könyvtől nemzett, spekulatív, keresztretjtvény-izgalmú költői divatrémuralmunkban eljöhethet az ő ideje! A világ áramlik be szédítő, mámoros bőséggel a sápadt papírlapok közé! Tudják ezt az olvasók, a szívük mélyén tudják, és a pusztá nevére is elmosolyodnak hálásan. Mert túlélte és túl fog élni minden divatot, szemét összecsapintva ül egy felhő szélén, a magyar költészet örök egén! □

HIRMANN LÁSZLÓ

Király Endre

Király Endre közel száz esztendő életútja átível régiók és országok határain. Újpesthez életének talán legfontosabb húsz éve köti.

1892-ben született Selmezbányán, a felvidék gyönyörű fekvésű bányavárosában. Evangélikus vallású édesapja, Király Ernő történelem-földrajz szakos tanár volt. Édesanyját Kuzsman Arankának hívták. Alapfokú iskoláját szülővárosában végezte el, itt is érettségizett az evangélikus líceumban. Már elemi iskolában kiderült, hogy tehetséget mutat a reáltárgyakban és a festészetben egyaránt. Ezek alatt az évek alatt lelkesen forgatta az ecsetet. Szülőföldje szép hegyeit, a bányaváros zegzugos negyedeit festette meg. Ifjú korában sokat sportolt, sikeres középtávfutó volt, telente a környék hegyein sielt, egyetemi korcsolyabajnok lett. Selmezbánya híres akadémiján, ahol 1910-14 között tanult, végül kohómérnöki diplomát szerzett. (Az intézmény teljes neve Bányászati és Erdészeti Főiskola volt). Felsőfokú tanulmányai során a diósgyőri és a vajdahunyadi vasgyárakban gyakornokoskodott.

A kirobbanó nagy háború a frontra szólította őt is. Hazafiúi buzgalomtól indítva Lajos nevű öccsével együtt önkéntesnek jelentkezett a Monarchia hadseregébe. A keleti frontra vezényelték őket, ahol 1915 áprilisában orosz hadifogságba estek. Talán ennek a ténynek köszönhették életüket. A fogolytranszportot Szibériáig, a Bajkál-tó partjáig szállították, ahol évekig raboskodtak. A fogva tartás körülményei nem lehettek túl zordak, hiszen Király Endre itt is festhetett. Képein megjelennek az örök, a barakkok, de a szibériai táj szépségei is. Munkát is vállalt az egyik helyi építőipari gyárban, villanyszerelés, kútásás, útépítés egyaránt szerepeltek feladatai között. Felettesei felfigyeltek képességeire, és miután elsajátította az orosz nyelvet, térképészeti, mérnöki feladatokat kapott.

A háborút követően Mongólián és Kínán át, Sanghai kikötőjét érintve kalandos

úton hazatért, de szülőföldjén nem volt maradása. Az csehszlovák apparátus nem tartott igényt mérnöki tudására, az ifjú mérnököt kiutasították. Így oly sok diplomás, független fiatalemberhez hasonlóan a trianoni csonka Magyarországon kereste boldogulását. 1920-tól hat éven át Budapesten, a Dr. Lipták Részvénytársaság Acélműben dolgozott. Tervező mérnökként kemencék átépítésével, telepítésével foglalkozott itt. Ezt követően két évet Fonó Miklós Gépgyárában töltött el. 1921-től folytatta szakipari tanulmányait a soproni főiskolán, ahová a selmezbányai akadémia költözött. Öntödei tapasztalatai gyakorlati hasznát hajtották munkáltatóinak, hiszen megépítette hazánk első Märsz kemencéjét. Újítások, szabadalmak, gyakorlatban megvalósított öt-

Király Endre az 1930-as években

letek jellemezték szakmai szempontból ezeket az éveket. Az Úrkútról származó mangánércből először állított elő három tonna ferromangánt. 1928-ban az iparvállalatokat elhagyva a katedrára lépett, hogy felgyülemlett tapasztalatait a tanoncoknak átadhassa. Újpestre került, a Fa- és Fémipari Technikumba, ahol két évtizeden át tanított. Életének meghatározó időszaka volt ez. 1932-től az intézmény gép- és lakatosműhelyét vezette. Tanítványai lelkesedtek érte, még évtizedekkel később is nagy tisztelettel írtak a tanár úrnak, Bandi bácsinak köszönő levelet. Felkészültségére magas helyen is felfigyeltek. A Magyar Királyi Kereskedelemügyi Miniszter dicséretben részesítette. A elismerés talán annak köszönhető, hogy Magyarországon Király Endre volt az első, aki az atomfizika alapjait az ipari szakoktatás tananyagai közé emelte. A gyakorlati jellegű tevékenységtől sem szakadt el. 1934-ben egy kicsiny vízi erőművet építettek barátaival és tanítványaival együtt a Szalajka patak völgyében, hogy a környék áramellátást megoldják. Az erőmű turbináját az újpesti fémipari technikum műhelyében gyártották le. A tanítás és a műhelymunka mellett változatlanul sokat festett. Hétvégéken rengeteget kirándult, a táj szépségei kíváncsoztak vásznaira. 1934-ben önálló tárlattal jelentkezett, amelyik a Műcsarnokban kapott helyet.

Király Endre helyet talált magának Újpest társadalmában. 1936-ban feleségül vette az egyik régi helyi család tagját, Weigele Izabellát. A házasságból idővel két fiú (Ernő és Géza) és egy leány (Mária) születtek. 1943 januárjától átvette a technikum vezetését, melynek kerek öt éven át volt igazgatója. Érdekes olvasni a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztértől átvett kinevező okiratot: „A Kormányzó Úr Ő Főméltósága Budapesten 1942. évi december 31. napján kelt legfelsőbb elhatározásával előterjesztésemre Tekintetességednek a magyar királyi állami ipariskolai igazgatói címet kegyesen adományozni méltóztatott. Erről Tekintetességedet örvendetes tudomásul vétel végett értesítem. Budapest, 1943. évi január hó 1-én.”

Király Endre igazgató munkája mellett sem hagyott fel az ipari célú kutatással.

A szabadalmi hivatal 1943 áprilisában jegyezte be kúpesztergáló berendezését. A találmányt idővel az USA-ban is szabadalmaztatták.

Újabb változást életében a második világháború hozott, melynek végén budapesti otthona elpusztult. Számos festménye is megsemmisült.

A háborút követő politikai átrendeződés a nehézipar megerősítését tűzte zászlajára, ennek szolgálatába igyekeztek állítani a szakoktatást is. Vácon új öntőipari szakiskolát alapítottak, és annak érdekében, hogy felkészült tanárok vezessék, az ipari minisztérium megbízatása ide irányította Király Endrét. A kiváló pedagógus családjával együtt költözött a Dunakanyar püspöki városába. Szaktanárok hiányában, az öntőiskolában ő maga tanította az anyagismeretet, a szakrajzot, az alapvető szaktárgyakat. Tanműhelyt alakított ki egy régi öntőcsarnokból. Ezzel párhuzamosan tanított a váci gépipari technikum esti tagozatán is. A tanítás mellett szaklapokban publikált. Írásai a korszakra jellemző beszédes „Gép” és „Műhelymunka” című kiadványokban jelentek meg. 1955-ben rangos állami kitüntetésben részesült, az Elnöki Tanácstól Munka Érdemrendet kapott.

1957-ben nyugdíjba küldték. Visszavonulásában szerepet játszhatott az a tény is, hogy gyermekei az 1956-os forradalmat követően elhagyták az országot.

Király Endre ezt követően a festészetbe temetkezett, de családja nagyon hiányozhatott neki. Ezért mindent megtett, hogy 1958-ban nejével együtt Svájcban telepedhessen le. Az idősödő mérnök szakértelmére az alpesi országban is szükség volt. Még több mint tíz évig dolgozott konstruktorként egy ottani iparvállalatnál. Természetesen ez idő alatt sem hagyott fel a festészetrel, 1960-ban Lausanne-ban tárlata nyílt. 1976-ban nejével együtt ebben a városban telepedett le, hogy közel lehessen gyermekeihez. Itt hunyt el 1987. november 11-én, temetésére is itt került sor.

1994-ben a 204. számú váci ipari szakiskola felvette Király Endre nevét. Ez alkalmából leplezték le az őt ábrázoló domborművű emléktáblát is. Újpesten a műszaki szakközépiskolában is kegyelettel ápolják emlékét.

Hadifogság, Szibéria. Barakképület a tajgán. Király Endre festménye 1916-ból

A keleti front, ahol Király Endre is megfordult, az első világháború legszélesebb, oda-vissza hullámzó arcvonala volt.

1914 nyarán a Monarchia haderejének nem sikerült felfejlődés közben meglepnie az orosz csapatokat. Lembergnél a cári gőzhenger győzelmet aratott, majd a Kárpátok hágóin át betört Magyarország területére, elfoglalva Máramarosszigetet. A szerb frontról kellett átvezényelni erőket, hogy a további területvesztést el lehessen kerülni. Csak az év végére sikerült visszaverni az ellenséget. Az orosz hadak ugyanakkor bekerítették 120 ezer – többségében magyar – katonát Przemyśl erődjénél, és tavaszra el is foglalták azt. A galíciai ádáz harcoknak, a hős védőknek állít emléket Budapesten, a Margit híd budai hídfőjénél az ágyúcsőre támaszkodó oroszlán szobra. Przemyśl-ben szolgált Gyóni Géza költő is, aki így írt ottani gyötrelmeiről:

„Mikor a halálgép muzsikál felettünk;
Mikor láthatatlan magja kél a ködnek,
S gyilkos ólom-fecskék szanaszét röpködnek”
(Csak egy éjszakára).

1915 májusában a Monarchia erői német támogatással Gorlicénél áttörték a frontot, visszafoglalták az erődöt és 150 km-re vették vissza az oroszokat. 1916-ban a gyengülő cári birodalom még próbálkozott egy sikeres offenzívával, amelynek veszélyét növelte, hogy az antant oldalán hadba lépő Román Királyság csapatai ugyanakkor betörték Erdélybe. Az osztrák-magyar erők ismét csak német segítséggel lettek úrrá a nehézségeken. A siker jelentőségét növeli, hogy a Monarchia erőinek ez idő tájt már az olasz fronton is helyt kellett állniuk. Az Oroszországban 1917 tavaszán bekövetkezett politikai fordulat, a polgári demokratikus forradalom, majd a bolsevik puccs azt eredményezte, hogy Szovjet-Oroszország különbékét kötött. Az első világháború keleti frontja gyakorlatilag megszűnt. Ugyanakkor hadifoglyok tömege maradt orosz földön, Szibériában, még akár évekig is.

Király Endrét – oly sok fogolytársától eltérően – nem kerítették hatalmába a bolsevik eszmék. Evangélikus lelkületű hazafi maradt haláláig. □

A vendéglátás lényege: úgy fogadjuk a vendéget, mintha haza érkezne

*Haász Tamás a jól ismert Öreg-
halász étterem vezetője lassan
negyedszázada. Halottaiból tá-
masztotta fel kollégáival a hosz-
szabb időre bezárt, majdnem*

végleges megszűntetésre ítélt vendéglőt.

– Kicsit zavarban vagyok, mert csak 1990 óta dolgozom itt, a hely történetét én is csak forrásokból ismerem. Az étterem már 1960 óta szolgálja az újpestieket. Az 1956-os forradalom után négy év telt el, az akkori politika igyekezett az emberek kedvében járni. A meglévő ipari üzemekbe áramló dolgozók növekvő lakásigényének kielégítését új építkezések szolgálták. Itt is épült négy szövetkezeti ház, s az egyiknek az aljában nyílt meg ez a szép étterem az akkori kor legmodernebb stílusában és felszerelésével. Ezt az épülettípust ma már a köznyelvben „szocreál”-nak nevezzük. Az emberek nagyon örültek, amikor megnyílt az étterem, mert minden nagyon olcsó volt és cigányzenekar muzsikált. Ha jól emlékszem Rigó Bandi, a híres újpesti primás zenekara szolgáltatta az esti muzsikát 10-12

éven keresztül. Másodosztályú, elegáns üzletként nyílt meg. Előszeretettel jöttek ide a családok nagyobb rendezvényeket tartani. Esküvőket, eljegyzéseket, születésnap bulikat rendeztek itt. Kiváló közlekedési lehetőség segítette az idejutást, villamos, autóbusz járt az Árpád úton. Pestre, Budára viszonylag könnyen lehetett eljutni.

– *Korábban hasonló méretű étterem nem volt sok Újpesten, talán a Brunovszky, az Árpád Vendéglő. A város lakói hétvégre hagyományosan kisvendéglőkbe jártak családdal.*

– Újpest gazdag ipari város volt a háború előtt, még európai mértékkel mérve is jelentősnek számított. A kisiparosoknak és az üzemek dolgozóinak jövedelme lehetővé tette, hogy több kisvendéglő nyíljon a környéken. Szinte minden lakóközvetben működött egy, mely a lakosság igényeit maradéktalanul kielégítette. A háború után ez is megváltozott, állami vállalatokba szervezték át az egész szakmát. A tervgazdálkodásnak megfelelően a tömegigények kielégítése érdekében igyekeztek minél nagyobb éttermeket nyitni, hogy a bevétel növekedjen. Az Öreghalász is 380 négyzetméter alapterületen létesült, melyből több mint 200 négyzetméter az eladótér. Egyszerre körülbelül 100 ember tud leülni benne. Ehhez hasonló volt a Megyeri Csárda, amely ráadásul jelentős hagyományokkal is rendelkezett és – akárcsak az Öreghalász – élőzenés volt. Hozzájuk hasonló volt az Árpád Étterem vagy a volt Kör Kávéház. A Brunovszky volt a legnagyobb közöttük, de már nem számított divatosnak az akkori fiatalok körében, akik érthetően minden korban a felkapott, trendi helyeket kedvelik. 1960-tól kezdve közel harminc évig derekasan szolgált a lakosságot az Öreghalász. Az utolsó öt évre sajnos árnyék vetült, a metróépítés jelentős negatív hatást gyakorolt a működésére. Az Árpád úton alapvetően megváltozott a forgalmi rend, sőt az útfelbontások miatt hosszú, tartós lezárásokra

Haász Tamás (balról) a Fókai irodalmi est borbemutatóján

is sor került. Emiatt egyszerűen nem lehetett megközelíteni.

– *Öt év elegendő, hogy egy vendéglő kiessen a köztudatból?*

– Miután minden étterem egy nagy vendéglátó vállalat egységeként működött, sok gazdálkodási probléma merült fel. Ha a tervteljesítés során nem várhattak egy üzlettől jelentős árbevételt, akkor kevesebbet is költöttek a karbantartásra, fenntartásra. Az ügyes üzletigazgatókat elhelyezték olyan egységekbe, ahol nagyobb forgalom, bevétel volt várható. Sőt az is megtörtént, hogy az üzletet kiadták szerződéses vállalkozásnak. Aki bérbe vette, bevétele növelése érdekében többé-kevésbé kocsmát csinált belőle, ez gyors színvonalcsökkenést eredményezett.

– *Mit értsünk nagyvállalatot?*

– Éttermünket az Újpest-Rákospalota Vendéglátó Vállalat nyitotta, ez akkoriban csak két kerület üzleteit foglalta magába. 1971-72-ben megalakították az úgynevezett Észak-Pesti Vendéglátó Vállalatot. Ebbe már a negyedik, tizenötödik, tizennegyedik és tizenhatodik kerület üzletei is beletartoztak. Óriási vállalat lett, legalább 3000 ember dolgozott benne. Ha egy nevezetesebb dolgozóit gyűlést kellett tartani, a Brunovszky egész kertje tele volt. Már az is problémát jelentett, hogy hol tartsák a hálózatban az ilyen összejöveteleket.

– *Eredetileg milyen egységekkel nyitott az üzlet?*

– Presszó és étterem részekkel nyílt. Kezdetben mobil bokszoikat használták az étteremben, a vendégek igényei szerint alakították a belső teret. A presszó reggel 8-tól estig, gyakorlatilag 24 órás üzemben működött. Nevéhez méltón mindig halászcserda jelleggel üzemelt, ahogy a régiektől hallom a Duna-parton is volt egy csárda. A Váci út szélesítése és rendezése során lebontották. Megépültek először a házak, majd a körülöttünk lévők is. Az új étteremnek a Duna közelsége miatt lett a neve Öreghalász. Talán mindenki ismeri a Kék Golyó Vendéglőt, amelynek épülete még ma is áll. Első vezetője Czékli Gyula volt, ő már a háború előtt is vezetett éttermet Újpesten. Híresen értett a szakmához, a halászlé miatta lett jellegzetes étel az Öreghalászbán.

– *A Helytörténeti Gyűjteményben őrzünk képet a Hajóállomási Vendéglőről, sőt a népszerűt Illik Csárda is legendás hely lehetett a maga korában. Ezeket pótolhatta talán az új étterem. Kik látogatták, tudunk erről valamit?*

– A Váci úton több laktanya is létezett. A katonák még az utolsó busszal is könnyen beértek a szolgálati helyükre. Sok-sok olyan vendég is akadt, akik csak egy kávéra, vagy sörre tértek be a „Halászbá”. Törzssasztalt tartottak fent az újpesti téli kikötőben horganyzó hajósok számára, akik a hajójuk javítását várták.

– *Mikor kezdődött a visszarendeződés?*

– A '80-as években már bejáratottan működött a szerződéses rendszer, melynek lényege az volt, hogy a vállalat üzemeltetésre átadott egy vendéglátóegységet elvárt bevétellel. A szerződő vállalta, hogy azt a cég kasszájába befizeti és a karbantartásról is gondoskodik. Ez az étterem is erre a sorsra jutott az utolsó években. Előtte az üzlet a szoros elszámolású egységekhez tartozott, sőt üzletigazgató volt az élén, negyven ember dolgozott itt általában – közöttük 10-12 gyakorlatra beosztott tanuló. A metróépítés alatt a vállalati rangsorban hátrébb sorolódott az üzlet, sőt az az ötlet is felmerült, hogy a bezárás után már nem nyitják meg étteremként, hanem esetleg egy OTP vagy más bankfiók kerül majd ide. Van olyan átalakítási terv a birtokban, melyet arra az esetre készített a vállalat, ha bank nyílna itt. Nem volt olyan nagy az érdeklődés, így egy éven keresztül zárva volt az Öreghalász.

– *1990-ben vették át az üzletet, honnan jött az ötlet?*

Zenei illusztráció a népzeneészek közreműködésével

– A privatizáció éveinek egyike 1990. A mi vállalatunk is átalakult Platán Részvénytársasággá, ebben a struktúrában elég egyszerűen lehetett üzletekhez jutni. A műszaki osztályon dolgoztam, hatalmas apparátus tartozott hozzánk (karbantartók, állóeszköztár, fogyóeszköztár). Kolléganőm, Gesztesi Panni állóeszköz gazdálkodóként dolgozott az osztályon. Olyan sok szépet mesélt az Öreg-halászlőről, hogy itt micsoda jó estek voltak, mennyire szeretett itt dolgozni (1-2 évet volt itt), hogy beleszerettünk a feltámasztás gondolatába. Elhatároztuk, hogy életre keltjük. Úgyis zárva van, már úgy tűnik bank nem lesz belőle. Hozzá is fogtunk, a falakat kijavítottuk, a padlót felszedtük, a burkolatot felújítottuk. Egy fél évig gyakorlatilag csak építkezünk. A csárda hagyományait megőrizve, új hangulatot adtunk az étteremnek. Törekedtünk rá, hogy akár idegenforgalmi, akár családi rendezvények szempontjából vonzó legyen. Úgy gondoltuk, hogy erre lenne legnagyobb szükség a környéken. Szerencsére be is jött a számításunk, hamar megszerették az újpestiek az új berendezést, az új miliót. Szerencsénkre Újpesten akkoriban rengeteg új vállalkozás létesült. Az induláshoz volt elég pénzük, jól prosperáltak az első időkben. Szolgáltatásainkat tárgyalásokra, munkabédekre szívesen választották, egymásnak adták a kilincset a cégek képviselői. A bevételből lassan gyűjtögettük a pénzünket, néztük, mit lehet még felújítani. A konyha következett, modern elszívó-berendezésekkel, tűzhelyekkel, kombinált sütővel szereltük fel. Úgy gondoltuk, maradunk és fejlődünk.

Az Európai Vendéglátók Szövetsége (ECA) vezetőinek látogatása

– Az uniós csatlakozás rengeteg új követelményt, szabályt hozott, költséges beruházásokat követelt szinte minden szakmában. Mennyiben érintette ez az éttermet?

– Nekem az első pillanattól kezdve az volt a véleményem, hogy a Magyarországon lévő élelmiszeripari normák követelményei – mondjuk egy higiéniai szabályzatot tekintve – felette álltak az európai átlagnak. Ezért bennünket ezek az új szabályok nem terheltek meg, hiszen nálunk mindez adott volt. Sok mende-monda járt, hogy csak a rozsdamentes eszközöket lehet használni. Ez nem volt igaz. Az volt a kikötés, hogy minden legyen mosható, olyan anyagot használjunk, amiből emberi szervezetre káros vegyianyag nem oldódik ki. Aki nem olvasta el pontosan, rögtön rohant rozsdamentes edényeket venni. Ha megfelelő anyagi eszköz áll rendelkezésre valakinek, tényleg érdemes azt venni, mert amíg él, biztosan kiszolgálja a garnitúra. Azok az alapvető dolgok, amit egy konyhán be kell tartani, hogy ne legyen ételmérgezés vagy bármely megbetegedés, azt nálunk már 30-50 éve leírták, s minden szakácsnak, minden pincérnek meg kellett tanulnia, hogy nyugodtan aludjon éjszaka. Ami negatívan hatott, az egy pénzügyi szabályozó. Ez a vendéglátást kissé megtépázta. A vendéglátás, mint költség, más terheket is von maga után – a vállalkozó már meggondolja, hogy egy tárgyalásra ebéddel vagy csak néhány szem pogácsával látja vendégül a partnerét. Ezek után nekünk is át kellett gondolnunk, kiket és hogyan csalogathatunk be.

– *Manapság ki lehet a célközönség?*

– Csak a lakosság. Azon a szinten, ahol mi dolgozunk, elsődleges szempont, hogy nagyon jó minőségű ételeket forgalmazzunk. Igyekeznünk kell megőrizni a jól bevezetett ételünket, melyeket csak nálunk kaphat a megszokott minőségben a vendég. A halászlé a nyitás óta alapételünk, és csak frissen jó. Amelyik étteremben minden nap frissen készítik, azonos minőségben, ott megmarad a közönség. Persze sokan nem szeretik a halászlét, de elkísérik azt, aki szereti – az ő kedvükért is készítünk sok minden mást, igen jó minőségben. Így van esély az életben maradásra. A másik alapvető dolog a gazdálkodás: a vendég-

látás nagyon munkaerő- és energiaigényes, Magyarországon azonban egyik sem olcsó.

Az idelátogató kül- és belföldi turisták reményeink szerint a vendéglők forgalmát is gyarapítani fogják. Erre nagyon jó példa az Árpád úti megállóban létesített új hajóállomás vagy a Váci úton épített új szálloda. Ha valakinek csak fél órája van a hajó indulásáig, már be tud térni hozzánk egy sörre vagy egy halászlére, a külföldiek pedig megismerhetik az autentikus magyar konyha legfinomabb fogásait.

– *Beszéltünk róla, hogy 75–80 éve a családok hétvégén rendszeresen étkeztek vendéglőben. Manapság tapasztalható ilyen?*

– Úgy gondolom, hogy a mai rohanó világban továbbra is jó néven veszik az asszonyok, ha nem kell főzni és szívesen mennek valahova ebédelni. Az Öreghalász mindig is családi vendéglő volt, vasárnaponként nagyon sokan jöttek és jönnek, szülők, nagyszülők, kisunokák boldog zsvajja tölti be az éttermet, mert a házias, finom ízeket mindenki szereti.

– *Ha a gondolat megvan, nem késik a tett sem. Magán látszik, hogy nagyon szereti, amit csinál, de mindez rengeteg időt és energiát igényel...*

– Vállalkozónak lenni állandó gondolkodást, ötletelést jelent. Ha valami nem sikerül, soha nem okolhat senkit, csak saját magát. Tehetség, megszállottság kérdése, hogy mindig tudja, hogyan lehet fennmaradni, megmaradni vagy kitörni egy negatív helyzetből. Egy vendéglő teljesen olyan, mint egy jószág. Szüleim a mezőgazdaságban dolgoztak, kertészek voltak. Anyám nem akart kertésznek adni, mondván, hogy örökké őrizni kell, mindig van valami tennivaló a növények körül. Nem lehet mellette nyaralni menni. Kezdetben úgy hittem, de jó lesz, majd mennyit utazom; már tudom, egy vendéglőt sem lehet otthagyni gazda nélkül. Senki nem tudja pótolni a vendéglős jelenlétét. Az egész vendéglátásnak a szeretet a lényege, hogy úgy fogadjuk a vendéget, mintha haza érkezne. A jó vendéglátás teljes embert kíván.

– *Emlékszem rá, hogy pár évvel ezelőtt a helytörténeti gyűjtemény Berda-anyaga is vendége volt egy itteni emlékestnek. Ehhez hasonló rendezvények többször is voltak.*

– Igen, nagyon szép emlékek a számomra. Olyan vendégkör járt ide, akik szinte

igényelték a negyedévente rendezett tematikus esteket. Borvacsorák, Jókai-est, Babits-est, Berda-est. Például a Jókai-est a Vendéglátóipari Főiskola kezdeményezésére indult, érdekes, sikeres esemény kerekedett belőle. Az est során nemcsak felolvasásokkal, kiállításokkal idéztük meg a nagy író világát, hanem a menüt a regényeiben szereplő jellegzetes ételekből állítottuk össze. A Berda-est az Újpesti Közművelődési Kör kezdeményezésére szerveződött. Berda József, Újpest Villonja különösen kötődik a vendéglátáshoz. Tudjuk, hogy táskájában mindig magával hordta azokat a fűszereket, amelyekkel a saját szája íze szerint ízesítette az éttermi ételleket. Igazi különc volt, akinek a legenda szerint a kedvenc kocsmájában adták át a magasrangú irodalmi kitüntetést. Mindkét estet a Petőfi Irodalmi Múzeum segítségével rendeztük. Irodalmi, zenei illusztrációt is örömmel adtunk a vacsora mellé. Saját magunk számára is feltöltődést jelentett.

– *Mi ad erőt, azontúl, hogy a vendég jó érzéssel távozik, nem hagyja ott a tányérján az étel felét s még vissza is tér. Van-e olyan, amiért azt mondja, hogy érdemes 18-20 órát dolgozni naponta?*

– Igen, a vendégeinktől kapott szeretet. A szép rendezvények is sikerélményt jelentenek, és erőt adnak a további munkához. Remélem, hogy az Öreghalász a következő évtizedekben is népszerű lesz, és továbbra is Újpest színvonalas családi vendéglője marad. □

Az Öreghalász Étterem szorgalmas csapata

A Magyarok lenni sorozatban megjelent interjúkötetben dr. Sipo Lajos irodalomtörténész, professzor emeritus családi háttéréről, gyökereiről, pályáját meghatározó mestereiről, munkatársairól, szeretett városáról, Újpestről és hivatásáról vall két egykori tanítványának, Finta Gábornak és Szenási Zoltánnak. A Tanár Úr felidézi a gyerekként megélt háborús időszakot, majd az 1950-es éveket, amikor szülei elvesztése után legidősebb fiúként testvéreiről is gondoskodott. A beszélgetésben szó esik a pedagógusi hivatásról, a középfokú és felsőoktatás átalakításainak tapasztalatairól. Feltáruznak a 20. századi magyar irodalom kiemelkedő alakjaihoz, Tamási Áronhoz és Babits Mihályhoz fűződő személyes, különleges kötődései is, amelyek kutatói-irodalomtörténeti érdeklődését is meghatározták. A kötetet a Kráter Kiadó adta ki.

Az újpesti labdarúgás nemzetközi sikereiről szóló kötet a Közép-Európai Kupa, azaz a KK történetét eleveníti fel. Az 1927-ben indult népszerű kupasorozat – amely különböző elnevezésekkel egészen 1992-ig tartott – elsőként adott válogatottak helyett klubcsapatoknak versenylehetőséget. Az újpestiek összesen tizenöt szezonban végeztek sikeresen. Heteyi László kötetében részletes beszámolók segítségével tudósít a két legnagyobb sikerről, az 1929-es és az 1939-es győzelemről. A függelékben a Közép-európai Kupa korábban feldolgozatlan statisztikái, valamint az összes újpesti KK-mérkőzés eredménye, góllövői megtalálhatók. A könyvet az Aposztróf Kiadó jelentette meg, kapható a nagyobb könyv-áruházakban.

Áldozatokra emlékeztek

Július 10-én Újpest Önkormányzata arra a közel húszezer zsidó származású áldozatra emlékezett, akiket hetven évvel ezelőtt hurcoltak el Újpestről. A megemlékezők az egykori magdolnavárosi állomástól a Mártírok útján elhelyezett emléktábláig gyalogoltak, ahol Wintermantel Zsolt polgármester, Szerdócz Ervin rabbi és Ilan Mor, Izrael Állam magyarországi nagykövete mondott beszédet.

Városnapi díjátadás

Augusztus 28-án, az Újpesti Városnapok keretében került sor a városrész önkormányzatának kitüntetés-átadó ünnepségére. Díszpolgári címben részesült Meláth Andrea operaénekes, és Szabó Bence kétszeres olimpiai bajnok. Újpestért Díjat vett át Andrejszki Judit orgonaművész, Kőrösné dr. Mikis Márta nyugalmazott kutató és Noskó Ernő egykori labdarúgó. A kitüntetéseket a Városháza dísztermében Wintermantel Zsolt, Újpest polgármestere adta át.

Ünnepélyes névfelvétel

Szeptember 2-án, Újpest díszpolgára születésének centenáriuma alkalmából, az Újpesti Kulturális Központ Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény felveszi alapítóját, Neogrády László nevét. Újpest Önkormányzatának határozata értelmében a város tiszteletét fejezi ki Neogrády László kerületünk történetének feltárásában, értékeinek megőrzésében végzett tevékenysége iránt.

A Kulturális Örökség Napjai Újpesten

Szeptember 20-án és 21-én több neves újpesti intézmény: a Könyves Kálmán Gimnázium, valamint az iskola csillagvizsgálója, a Városháza, az Újpesti Zsidó Hitközség zsinagógája és emlékparkja és az Újpesti Lepkémúzeum is megnyitja kapuját az érdeklődők előtt. 21-én 13 órától helytörténeti séta indul az újpesti Városházától, Iványi János Újpestért-díjas okleveles építőmérnök vezetésével. (Részletek a programfüzetben.)

Szeptemberi számunkban az 1., 10., 11., 12., 13. és a 17. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.